

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

Solt Andor : Öt év Szigligeti Ede életéből	Oldal 169
Szemző Piroska : Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	177

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szombathy János : A kantai minorita iskoladrámák	187
Kardeván Károly : Madách és Eötvös	188
Turóczi-Trostler József : „Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára“	190

BÍRÁLATOK.

Madách Imre összes művei. — Madách Imre összes levelei. — Rédey Tivadar : Ódry Árpád. — Tóth László : Erdélyi biedermeier. — Kristóf György : Királyhágón inneni írók Erdélyben. — Csery-Clauser Mihály : Széchenyi napjai. — Trencsényi-Waldapfel Imre : Erasmus és magyar barátai. — Lengyel Tamás : Gróf Teleki László. — M. Beleznay M. Cecília : A Felső-magyarországi Minerva 1825—1836. — Dányi Károly : Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. — Kunszery Gyula : Magyar írók bűnperei	195

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Folyóiratok	202

FIGYELŐ.

Pintér Jenő síremlékének leleplezésekör. — Pintér Jenő munkaterülete. — Hírek. — Elhúnytak	205

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

Öt év Szigligeti Ede életéből.

Irta : SOLT ANDOR.

Báró Orczy Bódog két és féléves igazgatósága a Nemzeti Színház történetének egyik legsötétebb korszaka volt. A művelt, jószándékú magnást kezdetben a közönség is, meg a kritika is kedvezően fogadta, rövidesen kiderült azonban, hogy sem érzeke, sem képessége nincs a színház vezetéséhez. Orczy muzsikus lélek volt, Liszt Ferenc híve és barátja, s egyedül az opera érdekelte; a drámával meg az adminisztrációval nem sokat törődött. Így történt, hogy a prózai játékvilág egészen elszürkült, a színház belső élete pedig ijesztően lezüllyedt: a rend és a fegyelem meglazult, egyik személyi botrány a másikat követte, a gazdasági ügyvitelben súlyos szabálytalanságok történtek, a deficit napról napra nőtt. A sajtóban, sőt még a parlamentben is egymást érték a támadások, úgyhogy Orczy a közvélemény nyomása következtében 1873. márciusában benyújtotta lemondását. Gr. Szapáry Gyula belügyminiszter ekkor — átmeneti megoldásként — egy triumvirátust állított a színház élére: Szigligeti Edét az általános igazgatói adminisztratív teendők mellett a drámai, Erkel Ferencet az operai szak vezetésével bízta meg, ketten pedig Ribáry József belügyminiszteri tanácsost nevezte ki közvetlen felügyelőként. Szigligeti 1873. március 31-én vette át hivatalát távozó elődjétől, s ezzel új fejezet kezdődött mind az ő, mind a színház életében.

Szigligeti, noha megbízása csak bizonytalan időre szólt, s az első három hónapban sem ő, sem Erkel nem kapott külön fizetést, nagy buzgalommal fogott hozzá a munkához. Helyzete nem volt könnyű, Orczy mindent a legnagyobb rendtelenségben hagyott hátra. A pénztár lezárásánál tetemes hiány mutatkozott, a Radnótfáy-alapról évek óta nem készült szabályszerű elszámolás, a díszlet- és ruhatár olyan siralmas állapotban volt, hogy Szigligeti külön felülvizsgáló bizottság kiküldetését kérte,¹ a költségvetés egyensúlyát egyrészt több évre szóló indokolatlanul magas operai szerződések, másrészt kifizetetlen szállítószámlák fenyegették felborulással. Csak kitarató, aprólékos munkával lehetett lassanként rendet teremteni ebben a dzsungelben. Szigligeti mindenek előtt új szabályzatot rendszeresített a pénztárnoki, a gazdasági, az ellenőri és a jegykezelési teendők terén, majd igyekezett szabadulni Orczy terhes szerződéseitől, végül pedig céltudatos műsorpolitikával törekedett a színház anyagi és erkölcsi helyzetét emelni. Nem szegték kedvét az olyan váratlan akadályok sem, mint az 1873-i „krach” nyomán mutatkozó pangás, a Kerepesi-út rendezése, vérhasjárvány, nyári hőség következtében beállott kényszerzűnet, stb. Sikerült is két év alatt a deficitet 75.000 forintról 27.000-re csökkenteni, ugyanakkor, amikor az eredeti és a klasszikus művek előadása 26%-al emelkedett, a darabo-

¹ Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. II. köt. 1938. 451. s. k. II.

kat pedig hasonlíthatatlanul fényesebben állították ki, mint a multban.² S bizonyára még kedvezőbb eredményt lehetett volna elérni, ha nem korlátozza Szigligeti tevékenységét megbízatásának ideiglenes jellege. Különösen a személyi ügyekben került sokszor nehéz helyzetbe: volt kartársaival szemben kellett a színház érdekeit érvényesítenie egy olyan állásban, amely sem a tekintély, sem a bizalom emelésére nem volt alkalmas. Maga Szigligeti mutatott rá erre a visszásságra; már 1873. őszén sürgette az igazgatói állás végleges betöltését, a kormányzat azonban egyre halogatta a döntést. Szigligetinél alkalmasabb egyént keresve sem találhattak volna, kinevezését pedig nem tartották égetően fontosnak. Az illetékes tényezők langyos magatartása nagyon is érthető: Szigligeti sohasem politizált, állását nem kötötte egyik vagy másik párt szekeréhez, ezért azután senki sem állt ki melléje személyének teljes súlyával — hozzáértés, becsületesség, munkateljesítmény önmagukban kevésnek bizonyultak egy közintézeti vezetőállás elnyeréséhez De befolyásolhatta a kormányzatot egyes körök meg-megújuló támadása irónk ellen. Az élet örök törvényszerűségei ezúttal is érvényesültek: a fiatal nemzedék szemében szálka volt már az „örög“ Szigligeti. Eleinte csak itt-ott hallatszott egy-egy ellenzéki hang: Rákosi Jenő már a triumvirátus kinevezésekor is abbéli óhaját fejezte ki, hogy a színház vezetése bízassék friss erőre; br. Jósika Kálmán 1874 tavaszán ajánlgatta Szigligeti távozását a színház éléről. 1875 elején azután az egész sajtó hullámszámba jött, s erőlesen sürgette a Nemzeti Színház ügyeinek végleges tisztázását. A „Jelenkor“ a Szigligeti-régime tarthatatlanságát hangoztatta, a „Közérdek“ támadó leveleket közölt, a „Reform“ hasábjain Pázmány Dénes — ki csak nemrégiben sült fel hivatlan prókátorságával a francia szerzők jogdíja ügyében³ — cikkezett s Dobsz Lajost javasolta az igazgatói székbe. Ezt a megoldást a „Pesti Napló“ is helyeselte, egyedül a „Hon“ hangoztatta Szigligeti érdemeit — Jókai már Orczy bukása idejében is cikksorozatban szállt síkra régi barátja mellett, s most sem hagyta őt cserben. Közben márc. 2-án lemondott a Bittó-kormány, a király Wenckheim Bélát nevezte ki miniszterelnöknek, s az új belügyminiszter, Tisza Kálmán márc. 20-án br. Podmaniczky Frigyeset kormánybiztosként azzal a feladattal bízta meg, hogy a Ribáry—Szigligeti—Erkel igazgatás ellen hozott vádakat vizsgálja ki, s tegye meg a szükséges intézkedéseket.⁴

Podmaniczky menten munkához látott s május végén terjedelmes jelentésben foglalta össze tapasztalatait és javaslatait. Az ellenpárt kénytelen volt elhallgatni — a tények teljes mértékben igazolták Szigligeti eddigi működését, Podmaniczky egyedül őt tartotta alkalmasnak a színház további vezetésére. Tisza Kálmán elfogadta a felterjesztést: a „Budapesti Közlöny“ 1875. jún. 29. száma hozta br. Podmaniczky Frigyes intendánsi kinevezését, egyben azt a belügyminiszteri leiratot, mely az 1875/76. évi költségvetés és az 1873-i ankét által kidolgozott szabályrendelet jóváhagyása mellett megbízta az intendánst, hogy „Szigligeti Ede úrral, mint a nemzeti színháznak a fentebb megerősített szabályrendelet alapján és az ott körülírott hatáskörrel kinevezett drámai és

² Ld. Szigligeti előterjesztését br. Podmaniczky Frigyeshez: Hon. 1875. máj. 26. és köv. sz.

³ Pukánszky Kádár Jolán id. m. 464. s k. II.

⁴ U. o. 470—71. l.

administratív igazgatójával a szerződést a bemutatott és itt visszacsatolt min-tázat szerint egyelőre három évre kösse meg".⁵ Ezzel Szigligeti 41 évi szakadatlan hűséges munkássága után elérte azt a legmagasabb polgári állást, amely előtte nyitva állt.

Örült-e a kinevezésnek, boldog volt-e? Tudjuk, hogy hiúság nem bántotta, cím és rang, társadalmi dicsőség nem kápráztatta; mint író sokkal magasabba emelkedett már: egy egész nemzet elismerten legnagyobb élő drámaírója volt. Mindenestére jogos megelégedés tölthette el: vezetője lett annak az országos intézménynek, melynek kapuján négy évtizeddel előbb szorongó szívvel lépett be mint színészújonc. Eddig mások utasítását, mások tervét kellett engedelmesen végrehajtania. még akkor is, ha érezte, hogy ő jobban tudná a színházat vezetni. Senki nálánál alaposabban nem ismerte színi viszonyainkat, hiszen a magyar dráma és a magyar színház ügye a harmincas évek vége óta válhatatlanul egybeforrott személyével, — mégis hányszor kellett tünnie műkedvelő főnökök packázását, hivatlan nagyvágók kritikáját, hányszor kellett saját művészi önérzete és becsvágya, személyes érdeke ellen escelednie felsőbb utasításra, kistisztviselői fizetésért. Most végre parancsnoka lett annak a hajónak, amely nélküle már rég zátonyra futott volna. S mindezt önmagának köszönhette. A Nemzeti Színház addigi vezetői társadalmi és politikai előkelőségek voltak, akik személyes kapcsolataik révén kerültek az igazgatói székbe — Szigligeti a maga erejéből küzdötte fel magát erre a polera, a Nemzeti Színház történetében ő az első színész, akit tehetsége és szorgalma az igazgatói állásra emelt.

Igaz, most sem kapott teljesen független hatáskört, mert intendáns rendelkeztek föléje; a tényleges hatalom azonban az övé volt, s a gavallér báró minden intézkedését helybenhagyta, személyének és állásának teljes erkölcsi súlyával támogatva munkáját. Az anyagiakat illetőleg sem panaszkodhatott: mint igazgató évi 3000 ft. fizetést húzott; ez s írói tiszteletdíjai szép jövedelmet biztosítottak neki. Most már hozzáfoghatott saját anyagi ügyeinek rendezéséhez is, a független, nyugodt élet rég óhajtott reménye beteljesedni látszott. Az, amiért egész életében küzdött és szenvedett: családjának jóléte immár biztosítva volt.

Gyermekei egyre kevesebb gondot, egyre több örömet okoztak. Legidősebb leánya, Mária pártában maradt. Derék, csendes teremtés volt. Otthon nemesak a háztartásban segített, hanem apja magánügyeiben a titkári teendőket is ellátta — a „mi kancellistánk“, így nevezte őt Szigligeti tréfásan. Mikor hugai férjhez mentek s gyereket vártak, hozzájuk költözött hetekre, hónapokra, s ápolta őket szeretettel, odaadással. Anna és Aranka után most a másik két leány is főkötő alá került. Jolán, a „papa kedvence“, még 1875-ben kilépett a Nemzeti Színház kötelékéből; búcsúfellepte jún. 4-én volt a *Tűcsök*-ben, Birchpfeiffer népszerű darabjában, — ebben lépett annak idején először a világot jelentő deszkákra. Úgyes, eleven, kedélyes színésznő volt, a kacér komornák szerencsés ábrázolója; Mendelssolm zenéje az ő Puckját idézi a párizsi szaló-nokban forgoló Juth Zsigmond emlékeztetőbe.⁶ Jún. 8-án esküdött örök hűsé- get Hutiray Ferencnek, gr. Károlyi Gyula gazdatisztjének; a fiatal pár az arad-megyei Simándra költözött, itt látogatta meg őket Szigligeti még ez év júliu-sában.

⁵ U. o. 477. l.

⁶ *Juth Zsigmond naplója*, 1940. 207. l.

Ferike, a legkisebb leány, 1873-ban végezte a szini tanodát, s eleinte Miklósy Gyula istvántéri színházában működött, majd 1874. márciusában a Nemzetihez szerződött. Szép hangja, értelmes, kifejező játéka volt, a kritika csupán kis termetét és a szívből jövő melegség hiányát róta fel hibájaként. 1875. dec. 1-ével azonban ő is megvált a Nemzeti Színházról; Bécsbe költözött s német színésznőnek képezte ki magát, talán Bulyovszkyné Szilágyi Lilla példája ösztönözte. Szép sikerei voltak Svájcban és Németországban, még Amerikába is hívták 8000 dollárral, a gondos apa azonban lebeszélte erről. „Oly messze idegenek közt — tengeri betegség — kívül menne — s van-e elég garancia?” — így aggodalmaskodott Szigligeti, s Ferike hallgatott a tanácsra, mert tudta, hogy apja csak a legjobbat akarja. 1877-ben azután ő is a házi tűzhelynél találta meg boldogságát: dec. 10-én vezette oltárhoz Mudrony Soma országgyűlési képviselő, a magyar iparügy kiváló szakembere.

A fiúkkal már kevesebb szerencséje volt Szigligetinek. Jóska, az idősebbik, mint komikus hanyódott vidéki szintársulatoknál; 1877-ben ő is megházasodott, Pálmai Ilkát vette feleségül. Móric, a legkisebb gyerek, a keszthelyi Gazdasági Akadémián folytatta tanulmányait, alighanem Hutiray biztatására. Sohasem volt inyére a tanulás, — apja, kibén az objektivitást még a szülői szeretet sem tudta elhomályosítani, „iskolaketerülő fráternek“ nevezte egyik levelében.

A személyes ellen- és rokonszenven felülemelkedő tárgyilagosság jellemezte Szigligeti igazgatói magatartását is. A személyzet szerette őt, mert igazságos és méltányos volt; a tagokkal való érintkezésben talán kelleténél szárazabb és ridegebb hangot ütött meg, társalgási nyájjasság helyett csak pedáns udvariasságot tanusított,⁷ viszont így jobban megőrizhette pártatlanságát. Igazságérzetére jellemző anekdotát örökített meg Jókai.⁸ Szigligetiéknek jó barátja volt Mocsonyi Mihályné, dúsgazdag pesti polgárasszony. Ő adta a pénzt kölcsönbe ahhoz a nyári lakhoz, amelyet Szigligeti a Svábhegyen építtetett. Még az ötvenes években történt, hogy Mocsonyiné fivérét ennek házmestere ingerültségében késsel meggyilkolta, s mivel a bős ember a Nemzeti Színház kapusa is volt, Szigligetit — ki akkor a színház titkára volt — erkölcsi bizonyítvány kiállítására hívta fel a vizsgálóbíró. Szigligeti a tettét máskülönbön becsületos, józanéletűnek ismerte, s csak azt bizonyíthatta. E miatt aztán elvesztette Mocsonyiné barátságát, a nyaralót is el kellett adnia, hogy megfizethesse az adósságot. Szigligetinek fáj az eset, de azt mondta: „Sajnálom, de mást, mint ami igaz, nem bizonyíthatok. Ha az én testvéremet ölte volna meg, akkor sem tudnék mást bizonyítani.“

Így vezette a rábizott színházat is: sohasem a személyt, mindig az ügyet nézte. Hivatalát a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel látta el; minden délelőtt a színházban volt, drámai napon este is; ha beteg volt, még ágyban is a benyújtott drámák kéziratát olvasgatta.

Az 1873/74. és 1874/75. évadban a hagyományos műfajstílusban állította össze a játékrendet, úgy azonban, hogy az eredeti és a klasszikus drámák lassanként túlsúlyba kerültek. Erre az időszakra esett — csak a jelentősebbeket említve — a *Csók* (Dóczi Lajos), a *Krakkói barátok*, a *Szerelmem iskolája*, a

⁷ Ld. Podmaniczky Frigyes jellemzését Pukánszkyne Kádár Jolán id. m.-ban. 474. l.

⁸ Vasárnapi Ujság 1878. 4. sz. és Petőfi Társaság Lapja 1878. 4. sz.

Ripacos Pista dolmánya (Rákosi Jenő), a *Kornélia* (Toldy István), a *Kincskeresők* (Kazár Emil), a *Székelýföldön* (Berczik Árpád), valamint a *Revizor* (Gogoly), az *Alphonse úr* (Dumas), a *Sakk a királynak* (Schauffert), a *Nők iskolája*, a *Kénytelen házasság*, a *Sganarelle* (Molière) bemutatója; a Shakespeare-kultusz a *Téli regével*, a *Viharral* és a *III. Richárdal* bővült — utóbbit Szigligeti fordításában adta ki a Kisfaludy-Társaság. Mindezt azonban messze túlszárnyalta az 1875. jan. 15-i bemutató: ekkor került színre *A falu rossza*, mint az 1874-i népszínmű-pályázat nyertese. Tóth Ede felfedezésében nagy része volt Szigligetinek: a bíráló bizottságban az ő elnöki szervezete szerezte meg a többséget *A falu rossza* számára. Abonyi Lajos *Panna asszony leánya* c. darabjával szemben. És Szigligeti volt az, aki Tóth Edének állást szorított a színháznál, hogy megmentse őt az irodalom számára. A segítség sajnos későn érkezett, de Szigligeti megmutatta, hogy nem elfogult ifjabb pályatársaival szemben.

Az mindenesetre a sors iróniája volt, hogy a népszínmű másodvirágzásának nem a Nemzeti Színház látta a hasznát. Mert mialatt *A falu rossza* első sikereit aratta, a Kerepesi-út túlsó végén már lázas sietséggel építették a főváros második állandó magyaryelvű kőszínházát, a Nemzeti fiatalabb testvérét, sok tekintetben vetélytársát: a Népszínházat. Szigligeti 1875. aug. 15-én kötötte meg Rákosi Jenővel azt a szerződést, amelynek értelmében három évre átengedte a népszínművek előadási jogát és teljes anyagát a Népszínháznak, míg ez lemondott a tragédiák és a magasabbrendű vígjátékok előadásáról. Nehéz szívvel válhatott meg Szigligeti legkedvesebb s legtöbb dicsőséget hozott alkotásaitól, viszont megkönnyítette helyzetét, hogy darabjainak egyrészét nem kellett a saját igazgatása alatt álló színházban adatnia. Egyesek persze tudni válték, hogy a Nemzeti Színház „igazgatósága“ rossz szemmel nézi Rákosiék vállalkozását. Rákosi Jenő tesz is rá célzásokat emlékirataiban, de nevek említése nélkül.⁹ Rosszakarát vagy irigység semmiesetre sem vezették Szigligetit; mikor Blaha Lujza 1875. szept. 20-án férjhez ment Soldos Sándor földbirtokoshoz, az osküvői ebéden éppen ő ürítette poharát a Népszínházra, mondván: „Az intézet megérdemli, hogy sokáig éljen.“ Pedig akkor még azt sem tudhatta, hogy a Népszínház harmadfél év alatt 3124 ft. 45 kr. tantiémet fog neki hozni. A Népszínház megnyitáig eltelt három hónap mindenesetre jó alkalom volt a búcsúzkodásra — az utolsó népszínmű-előadások a Nemzetiben telt házak előtt mentek végbe s azos ünneplésekre adtak alkalmat. Szept. 15-én a *Háromszéki lányok*, okt. 3-án a *Strike*, végül okt. 10-én *A szökött katona* ment utoljára azokon a deszkákon, amelyek számára íródtak.

A népszínmű kiesésével támadt űrt a műsorban Szigligeti a világirodalom klasszikus alkotásain kívül modern magyar darabokkal igyekezett kitölteni. Az irodalomtörténet ma is azt tanítja, hogy az első magyar társadalmi dráma, a *Proletárok*. — azonban Csiky Gergely érdemeinek kisebbítése nélkül megállapíthatjuk, hogy a társadalmi színműveket minálunk Szigligeti honosította meg. Már előzőleg, 1875 áprilisában, majd 1876-ban újra pályázatot hirdetett középfaú színműre és társadalmi szomorújátékra. Tóth Ede felkarolásával mar bobizonyította, hogy nem irigylí másoktól a babért, — most is ő avatta színpadi szerzővé Almási Tihamért (*Clarisse*), Bercsényi Bélát (*Gr. Dormándy Kál-*

⁹ *Emlékezések*. II. köt. é. n. 54—55. l.

mán). Csiky Gergelyt (*Jóslat*). Zichy Gézát (*A szerelem harca*). Csiky Gergely mindig kegyelettel emlékezett vissza Szigligetire, mesterének, jótevőjének nevezvén őt;¹⁰ még hálásabb lehetett Várady Antal, akinek *Iskarióthját* az Akadémia bírálatával szemben juttatta sikerhez.¹¹

A végleges igazgatóság éveire esett azután Sophokles *Antigone*, Shakespeare *Sok hűhó semmiért*, Racine *Phaedra*, Hugo *Hernani*, Schiller *A messzínai ara* c. művének bemutatása, illetőleg felújítása. A divatos külföldi írók közül elsősorban a franciákat szerepeltette (Sardou, Dumas, Coppée, Augier, Daudet, Labiche, Barrière, Feuillet, stb.), de helyet kapott a műsorban Björnson. Wilbrandt, Moser, Matthews és Verconsin 1—1 darabja is. Szigligeti éber figyelemmel kísérte a nemzeti és a nemzetközi irodalmi életet s lépést tartott a fejlődéssel. Fogékonyságára, szellemének frissességére jellemző Vasiliades újjörög drámaíró *Galatea* c. drámájának bemutatása,¹² valamint az, hogy a *Mátyás király lesz* újszerű rendezésével, meg néhány modern színpadi gép beszerzésével a Pesten járt meiningeni színtársulat stílusát utánozta. Az együtttest Vízvári Gyula, Bercsényi Béla, Kőrösmezey Gusztáv, Benedek Lajos, Földényi Béla. Tóth Imre és a színi tanodában felüínt új csillag: Márkus Emilia szerződtetésével egészítette ki; egyik legutolsó intézkedése szerint pedig 1878. ápr. 1 től kezdve újra Paulay Ede töltötte volna be a rendezői állást, aki mint az Orczykorszak egyik botrányának főhőse kénytelen volt erről az állásról lemondani. Mint adminisztratív igazgatónak része volt azonkívül az operai műsor összeállításában is: a *Mignon*, *A bolygó hollandi* és a *Rienzi*, az *Aida*, a *Carmen*, a *Sába királynője* és a *Varázsfuvola* bemutatása bizonyítja, hogy e tekintetben is helyes érzékkel járt el tisztében.

A Nemzeti Színház egyre bonyolultabb üzeme nagyon igénybevette Szigligeti munkacerejét. 1873 őszén lemondott a színi tanodai tanárságról, önálló alkotásra azonban így is alig jutott ideje, meg aztán a fiatalok féltékenységét sem kívánta provokálni. „Magam is drámaíró lévén, igyekeztem minél nagyobb önmegtágadást s önzetlenséget tanusítani... a Teleki- és népszínműi pályázattól egészen visszavonultam, talán korom, talán teendőim miatt nem juthatván azon hangulathoz, melyre szükségem volna, hogy darabot írhasak.”¹³ Azért ezek az évek sem multak el irodalmi események nélkül: volt Szigligetinek még régebről néhány elfogadott darabja a színháznál, most ezeknek a bemutatására került a sor. 1873. dec. 17-én ment először a *Valéria*. A színház nagy fénnyel hozta ki a drámát, s a befektetés nem is bizonyult hiábavalónak, mert a mű egyike lett a népszerűbb műsordaraboknak. Az 1874-i esztendő két bemutatója, az *Új világ* (márc. 6-án) és a *Háromszéki lányok* (okt. 30-án) már jóval kisebb sikert arattak.

Sokkal jelentősebb esemény volt a *Dráma és válfajai* c. munka megjelenése. Szigligetinek ez a dramaturgiája a színi tanodában tartott előadásokból nőtt ki. 1873 nyarán rendezte az anyagot sajtó alá, ez év szept. 24-én nyújtotta be a Kisfaludy-Társaságnak kiadás végett, a könyv 1874. máj. végén került ki a

¹⁰ Petőfi Társaság Lapja. 1878. 13. sz.

¹¹ Galamb Sándor: *A magyar dráma története*. I. köt. 1937. 84. l.

¹² V. ö. ebben a tárgyban levelezését Gyulai Pállal. IK. 1942.

¹³ Hon. 1875. id. sz.

nyomdából. A szakkörök elismeréssel fogadták a művet, de komoly, a könyvtudós célzatának megfelelő bírálát nem hangzott el: kerék hatvan esztendőnek kellett elmúlnia, míg irodalomtörténetírásunk figyelemben részesítette Szigligeti fejtegetéseit.¹⁴

Mihelyt azonban sikerült Szigligetinek a színház ügyeit rendbe hoznia, újra kézbevette az írótlalt. 1875. decemberében az 1868-i Nádasy-pályázaton megdícsért *Perényi Péter* dramatizálásával foglalkozott, a darab azonban már csak halála után került színre, akkor is töredékesen, a síremléke javára rendezett előadás egyik műsorszámaként. Vértosy Jenő¹⁵ is, Galamb Sándor¹⁶ is úgy sejtik, hogy a Balkán-háborúval kapcsolatosan fellángolt török-magyar barátság tette bemutatását időszerűtlenné. 1876 nyarán újra népszínművet írt, most már Rákosiék számára, *Kényes Bertók* címen. A Népszínház 1877. jan. 4-én mutatta be, mérsékelt sikerrel. A kritika szerint mögötte marad közepes hatású darabjainak; voltaképen nem is volt igazi népszínmű, csak vaudeville-szerű keret, amely egy csomó énekszám bemutatására adott alkalmat. Hasonló langyos fogadtatásban volt része a *IV. Béla* c. történeti tragédiának; ez a dráma már 1870-ben olynera a Teleki-díjat, színrehozatalát azonban többször is elhalasztották. A bemutatót csak félig telt ház nézte végig, s az előadás — noha Jászai Mari és Szigeti Imre vitték a főszerepeket — nem tudta az egyébként irodalmi igényű darab költői szándékait érvényre juttatni. A bemutatónak így mindössze az a jelentősége, hogy az utolsó volt írónk életében.

Az alkotókévd lassú elapadása azonban nemcsak a megnövekedett hivatali munkakörrel állt összefüggésben. Szigligeti 1874-ben hatvanadik életévét töltötte be, s a szakadatlan munka, a folytonos életküzdelen elkoztatta, kifárasztotta. Az 1877-i esztendő folyamán szemmel láthatólag megöregedett: haja és szakálla egészen megöszült, szája körül a sok keserű mosoly mély ráncot ásott. Betegeskedni is kezdett: szívbaja támadt, sok csúnya rohamot kellett elcsinvednie. Kedélye is megromlott. Eddig sem élt társadalmi életet, de most egészen visszavonult; az irodalmi társaságok ülésein egyre ritkábban vett részt, barátait sem kereste fel, lemondott az „Írók és művészek körének“ elnökségéről is. Minden erejét a színház vezetésére összpontosította, szabad óráit pedig családja körében töltötte. Leányai, vejei, szép számmal szaporodó unokái között jól érezte magát, megonyhult, felvidult. Persze kijárt a rákosi kertbe is; palántáit, gyümölcsfáit gondosan ápolta, mércével ellenőrizte növekedésüket s büszkén mutogatta őket látogatóinak.

1878 januárjában megint magasra csapott a hírlapi polómia személye körül. A Népszínházzal kötött szerződésből már csak egy félév volt hátra, s Szigligeti, — alighanem Podmaniczky biztatására, akinek már előzőleg is meszszemű tervet voltak a népszínházzal¹⁷ —, azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Söldosnét visszazserződtesse a Nemzetéhez. Ez persze az egyébként is anyagi nehézségekkel küzdő Népszínház bukását jelentette volna, s mihelyt a Szigligeti által kezdeményezett puhatolózdó tárgyalások megindultak az igazgatóság és

¹⁴ Berezik Árpád: *Szigligeti dramaturgiája*. Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér 60. születésnapjára. 1934. 32. s. k. 11.

¹⁵ IK. 1934. 9. 1.

¹⁶ *A magyar dráma története*. I. köt. 1937. 36. 1.

¹⁷ Pukánszkyne Kádár Jolán: *id. m.* 477. 1.

a művészno között — aki ezzel a taktikával akart Rákosira fizetésjavítás irányában nyomást gyakorolni! —, a sajtó egyrésze éktelen lármában tört ki. Egészen alpári hangon támadt Szigligetire a Toldy István szerkesztésében megjelenő „Nemzeti Hírlap“ című bulvárújság: „cinikus önzést“, „hazafiatalanságot“, „erkölcstelenséget“ vetett szemére, s a miniszterelnök beavatkozását sürgette. De a magas színvonaláról és tárgyilagos magatartásáról közismert „Pesti Napló“ sem helyeselte a népszínházi vállalkozás veszélyeztetését, hiszen köztudomású volt, hogy Rákosiek intézménye a főváros magyarosodását szolgálta. A „Hon“ és a „Fővárosi Lapok“ most is védelmükbe vették Szigligetit, míg végül Podmaniczky nyilatkozata, elállván Soldosné visszaszerződöttségétől, tisztázta a helyzetet. Szigligeti udvarias levélben köszönte meg a lapok védelmét,¹⁸ s egy pillanatig sem zavartatta magát napi munkájában.

Mindez jan. 13-a és 18-a között zajlott le. 19-én, egy szombati napon Szigligeti még délután is a színházban tartózkodott, mert a drámaíró bizottság ülésén elnökölt. Öt óra tájban ment haza a Wesselényi-utca 3. sz. alatt lévő elsőemeleti lakására; a színház kapujában még odaszólt a Várszínházba díszleteket szállító kellékeseknek, hogy ne feledjenek el semmit. Otthon Plutarchost olvasgatta, majd vejevel, Mudrony Somával beszélgetett az akkor folyó Balkán-háború eseményeiről. Vacsorára, szokás szerint, csak egy kis levest evett; tíz óra tájban feküdt le, még az ágyban is derülten beszélgetett, Soldosné mellett, sajnálta, hogy nem jön vissza a színházhoz.

Ekkor hirtelen rohamot kapott. Felkiáltott: „A esőpöket!“ Övéi hozzátették, az orvosság azonban már nem használt. „Végem van, nincs segítség...“ — ezek voltak utolsó szavai. Az előhívott orvosok sem tudták a végezetest feltartóztatni, éjjel 1/2-12-kor, két hó híján betöltött 64 éves korában elhunyt. „A szív embere volt egész életében, az a családban, az a baráti körben, az a fejlődő tehetségekkel szemben — és fájdalom! a szív halottja is lett.“¹⁹

A halálhír másnap már korán reggel elterjedt, az Akadémia és a Nemzeti Színház homlokzatára kitűzték a gyászlobogót. A holttestet ideiglenesen a lakásban ravatalozták fel; itt jelentek meg az első részvétlátogatók, itt készítette el Huszár Adolf a halotti maszkot és a jobbkez gipszmásolatát.

Jan. 21-én, hétfőn délelőtt 11 órakor szállították át a temetkezési egyesület emberei Szigligetit a Nemzeti Színház előcsarnokában emelt ravatalra. Ekkor zárták le a koporsót a színház férfi tagjai, fiai: József és Mór, vejei: Kétly Károly, Törs Kálmán, Hutiray Ferenc és Mudrony József, valamint néhány hírlaptudósító jelenlétében.

A temetés délután három órakor kezdődött. A verőfényes, tisztalevegőjú hideg téli napon óriási embertömeg gyűlt össze. A kormányt Perczel Béla képviselte, de ott volt a magyar író- és művészvilág valamennyi számottevő tagja. Az egyházi szertartást Kanovics József józsefvárosi plébános végezte nagy papi segédlettel, utána a színház énekkara rázendített Erkel Ferenc gyászdallamára, majd Feleki Miklós búcsúzott el a halottól a Nemzeti Színház nevében.

¹⁸ Ld. Fővárosi Lapok 1878. 18. sz.

¹⁹ Vadnay Károly, Fővárosi Lapok, 1878. 18. sz.

Petőfi Sándor képviselőjelöltségének egykorú hazai sajtója.

Írta: SZEMZŐ PIROSKA.

Petőfi képviselőjelöltsége izgalmas politikai szereplésének igen érdekes mozzanata. Életrajzok, monográfiák, tanulmányok rövidebben, hosszabban foglalkoznak a költő politikai törekvéseivel. S mindenki, aki olvasta ezeket — első sorban műveit, nyilatkozatait — ismeri, megérti e hajlamoknak ösztönös gyökereit. Az örök hullámlásban álló, korlátlanul alkotó lírai lelket vérmérséklete, erkölcsi, szellemi felépítése és kora történelmi beállítottsága is a szabadság, a nép, a nemzet harcosává tette.

1848 márciusában azután testet ölthettek politikai eszméi, vágyai és egész lelkével beleveti magát a pesti forrongás hullámaiba: vezérszerepet tölt be a tizenötödike előkészítésében, ünnepében, tagja a pestvármegyei rendke ügyelő választmányának, tevékeny részt vesz márc. 31-én és ápr. 6-án a bécsi egyetemi ifjúság küldötteinek tiszteletére rendezett népgyűléseken. Minden megmozdulásnál ott van, ott kell lennie, hiszen „egyszerre leszakadt az ég a földre, jellemé lett a jövőendő...“, beteljesült az a fateradalom, mely már elejétől fogva élt lelke mélyén. A *Nemzeti dal* elszavalása óta népszerűsége a márc. 15-t követő napokban egyre emelkedett, politikai hatalomnak tekintik. A nép lelkesedése határtalan, hallgat rá, hisz vezérében. Pest ebben a pillanatban lenyűgözően varázslatos, sikert ígérő, de komoly veszélyekkel fenyegető időket él át. Általános az a törekvés, hogy a nemzet szakítson a régi kormányzati rendszerrel: felelős kormánynak és népképviselőnek kell ezentúl biztosítania fenyegetett alkotmányunkat, minél előbb át kell alakulnunk a szabadság és a haladás jegyében, meg kell felelnünk a XIX. század uralkodó eszméinek. Bécs azonban még ellenáll. A király nem akarja a felterjesztett miniszterek közül a pénz- és a hadügyminisztert megerősíteni. Óriási az elkeseredés. Petőfi a királyi elhatározás ellen tiltakozó népgyűléseken elszavalja *Föltámadott a tengeter* és *A királyokhoz* c. költeményeit. Hatásuk döbbenetes, mint a zúgó vészharang römületet keltő hangja, úgy járják át a közvéleményt. Pest polgárháború küszöbén áll, melyre irtózva gondol a békésebb, a konzervatív és királypárti elem. S mikor megérkezik az újabb, a kedvező királyi válasz, hosszú vita után általános lesz a megnyugvás és sokan megkönnyebbült szívvel távoznak: nem kellett a polgárháborút választani. Egyedül Petőfi lelkében háborog az indulat: „Láttam remegést, láttam sápadt arcokat, nem szeretném továbbra is így látni nemzetemnek fiait, azért most lekötve kardomat, elnyugtatom, de össze nem töröm“ — mondja tompa, csalódott hangon a forrongó ifjúság tüzes hevétől, a republikanizmus hangjaitól megriadtagnak. A költő nem tudott és nem is akart megbékélt nézetekkel beleolvadni az általános hangulatba. Az állandóan lángoló, lobogó indulatok embere, aki a köztársasági eszmében val-

lások rajongással hisz, a monarchiában s annak fejében a haladó, fejlődő „világszellem“ gátját látja, nem formálhatott önmagából mérsékelten cselekvő, lassan haladó reformert. Elhangzik a *Készülj, hazám!* c. királytesúfoló, lázítóhangú költeménye is. A költő szavát a bécsi kormánynak és a királynak a magyar ügy elől való elzárkózása keményítette meg. Egy vallás van a földön, betartása a nép, a nemzet boldogulásához vezet, és ez a szabadság. A királyság eszméje meggátolja ezt a szabadságot, ezért kötelessége ennek az eszmének a népszerűtlentése. A magyar nemzet legszélesebb köreiből, különösen a vidék, azonban királpárti és így nem a koronán esik csorba, hanem a költő népszerűségén. Haragos, sértődött közvélemény középpontjába kerül és ezt csak fokozza, mikor az első felelős magyar minisztériumot lassú munkával változza. Most már futótűzként terjedt és terjesztették, hogy a költő már nemcsak a király, de a szeretett és becsült miniszterek személye ellen is lázít. Hevességétől megtorpan a közvélemény, a konzervatív körök egyre jobban felkorbácsolják a hangulatot; ekkor írja fájdalmas és lemondó hangon az *Életképek* jún. 11-i számába: „Tény, hogy még a márciusi napokban is a magyar nemzet egyik kedvence voltam... néhány hét s íme egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek. Minden elmenő hazafiúi kötelességének tartja egy-egy követ hajítani rám. Több újságlap nem átalta magát pellengérré tenni, hogy nevem rászögeztessék... De bűnös vagyok-e vagy sem? Mit vétettem? Egy verset írtam, melynek tartalma, hogy nincsen többé szeretett király és egy négyüléssel kimondtam, hogy a minisztériumban nincsen bizalmam.“

Petőfi népszerűségének e mélypontjával esik egybe a népválasztotta képviselő jelölése. A költő ismeri a helyzetet, mégsem riad vissza. Egy pillanatig sem habozik, szülőföldjének, a Kiskunságnak akar a képviselője lenni. Főlegyháza, Kunszentmiklós, Lacháza, Fülöpszállás és Szabadszállás tartoztak akkor a választott kerülethez. Azonnal felveszi a kapcsolatot egyik kunszentmiklósi barátjával, Bankós Károly nyugalmazott járásbíróval. Pártfogását kéri, de egyúttal hangsúlyozza, hogy nem dicsvágyból vagy önértékből óhajtja a követséget, hazijának akar minden erejéből, minden tudásával szolgálni. Választói lelkesedéssel fogadják és a költő méltán bízhatik ügyében, azonban a népszerűtlenségének okairól jól értesült, a befolyásolt, s a nem közülük valót megvető szabadszállási értelmiség elhatározza, hogy megbuktatja. Ellenjelöltet állítanak, a református pap fiát, Nagy Károlyt, aki választói előtt a költőt a lazaárulás, az országot eladni kész, rombolni szándékozó, véreskezű republikánus vádjával illeti. Es 1848. jún. 15-én, három hónappal az egész országot megmozgató *Nemzeti dal* szárnyrakelése után menekülnie kell szülőföldjéről, hogy egy megtövesztett, felingerelt horda agyon ne üsse. A költő nem nyugodott meg a jogtalanul kieroszakolt választásban. Bukását részletesen megírja a lapokban. Hozzá hű választóival együtt petíciót nyújt át Deák Ferencnek a választás felülvizsgálása és megsemmisítése érdekében. Az ellenfél újabb rágalmaira hírlapi cikkekben felel. Nagy Károlyt hozzá intézett erősen goromba hangú szövegért párbajra hívja ki s miután nem szolgáltat neki elégtételt, a nemzetgyűlés tagjait röplapon szólítja fel gyáva képviselőtársuk kiközösítésére. Az akkori zavaros idők miatt a választás felülvizsgálása — bár a nemzetgyűlés napirendjére tűzte — elmaradt s Nagy Károly igazolás nélkül

továbbra is bitorolta a lelkiismeretlen csellel megszerzett képviselői széket, mely a történetek után csak megvetést szerzett neki.¹

Petőfit mélyen elkésértette a bukás és ebben sokan osztoztak a mérsékelt ellenzékiek közül, a radikálisok pedig valamennyien. Egyszerűen a konzervatívok rejtették kárörömüket gúny, hamisan hangzó vigasztaló szavak, vagy még többet mondó hallgatás mögé. Honnan következett az utókor erre a közvéleményre? Minden idők legelevenebb krónikájából, az egykorú sajtóból. Már a választásokat megelőzően, a radikálisok vezérlapja, Pálffy Albert *Március Tizenötödike* jún. 3-án, az Egyenlőségi Társulat c. forradalmi klub közlönye, a Mérei Mór által republikánus szellemben szerkesztett *Radicallap* jún. 7-én, ikertestvére, a magyar ügytől áthatott és Világos után is érdekünkben számos külföldön megjelentetett munka szerzőjének, Chownitz Juliánnak² lapja, az *Opposition* jún. 15-én, valamint Jókainak Petőfivel együtt szerkesztett *Életrékek* folyóirata jún. 18-án meleg, pártoló hangon jelenítik be a költőnek a választásokon való fellépését. A rokon- és ellenszenvnek igazi sajtóarculata azonban csak a költőnek kiskunsági menekülésszerű visszatérése után bontakozott ki leplezetlenül, mikor a Március Tizenötödike jún. 19-i hasábjain, többoldalas nyilatkozatában feltárta a szabadszállási értelmiségektől zendülőkké formált választók viselt dolgait és egyben arra kérte „minden becsületos elvű szerkesztőtársát“, hogy azt lapjában közölje.³ A „beszámoló“ nem kezeskezű kéz írta. Ellenfeleit „*dicső kaputosoknak, farizeusoknak*“ gúnyolja. Az „*ostoba kupakandás*“ s különösen „*egy nagyreményű fiatal mákvirág, egyébként bíró, a berzenkedő sündiszócsoport röffenései közepette*“ meg akarta gátolni programbeszédét, el akarta gáncsolni őt, a nép legigazibb képviselőjét! „*Igazság istenasszonya, miért tartod mézes kézzel azt a kardot, miért nem vágod le vele, ha fejét nem is, legalább orrát és fülét?*“ — fohászokodik elkéseredetten. „*Az alávalók a becstelének! Részeg, dühöngő csordával*“ vették körül. Az ellenjelölt pedig, „*egy gögös, buta ember*“, apját, a szabadszállási „*vén*“ papot, de főleg annak borát használta fel korteskedésre. És a népnek e lázítóit őt bélyegezték annak. „*Hah, ha lázítottam volna, azóta a szentmiklósi és szabadszállási kaputosok csontjai szétszórva hevernének, és rajtuk a kutyák rágódnának. Ez csak egykét szőmba került volna...*“ — fakad ki méltatlankodva. De hiába volt minden vádaskodás, mert a hűségesek úgy nyilatkoztak, hogy a „*miniszterek és a király nagy urak, lesz előg barátjuk az országyűlésen*“, nekik pedig csak Petőfi marad. A kaputosok érezték, hogy nem biztos az ügyük, itatni kezdték a népet és így

¹ Ferenczi Zoltán: *Adatok Petőfi követjelöltségéhez*. Petőfi-Múzeum. 1890. 279–296., 369–372. 1. 1891. 31–38., 67–76., 133–142., 181–190., 233–240. 1. 1892. 91–94., 114–117. 1. — Ferenczi: *Petőfi életrajza*. IX. fejezet. — Hentaller Lajos: *Petőfi mint követjelölt*. Bp. 1895. — Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp., 1926. 442–443. 1. — Petőfi Sándor *Összes művei*. Rendezte: Havas Adolf. Egyes művek. 3. köt. Bp., 1896. 23–46. 1. — Id. Szinyeyi József: *Bankós Károly, Petőfi barátja*, Petőfi Múzeum. 1890. 271–275. 1. — Ferenczi: *Petőfi hírlapi cikkei 1848-ból*. Petőfi Múzeum. 1892. 14–17., 30–35., 63–69., 84–91. 1.

² Szinyeyi József: *Magyar írók Élete és Munkái*. Bp., 2. köt. 59–60. 1.

³ Megjegyezzük, hogy egykorú sajtószemlének hírlapanyagát az Orsz. Széchényi-Könyvtár hírlaptára őrzi. — V. ö. még id. Szinyeyi József: *Hírlapirodalmunk a XIX. században*. 1848–49. Vasárnapi Újság. 1865. 43–53. 1. és *Hírlapirodalmunk 1818–49-ben*. Bp., 1877. — Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780–1867-ig*. Bp., 1887. 466–487. 1.

sikerült csak eltántorítani párthíveit. „Isten engem úgy segéljen ezen és a más világon“ — esküszik igazára; majd felháborodottan folytatja: „Hogy nevezsem ezt az eljárást? Erre egy új szót kellene feltalálni, mert az ördögi gonoszság ehhez képest krisztusi erény! — Ti néhány becsületlen kaputos emberek, kik magatok veszélyeztetésével is pártomon, és így a nép pártján voltatok, fölirtam neveiteket, s nem fogom elfeledni. De fölirtam a ti neveiteket is, ti nem tudom, kicsodák, kik ellenségeim, és így a nép ellenégei voltatok, s csak annyit mondok nektek, hogy két szót tanultam Erdélyben az oláhoktól, ez a két szó: czine mintye!... Dicsértessek a nép neve most és mindörökké!“

E cikk megjelenésekor még általános volt a sajtószabadság öröme. Megszűnt — a *Radicallap* 1848. jún. 1-én induló száma szerint — a gondolathóhér Metternich-zsoldosoknak, a cenzoroknak, jogainkat, szabadságunkat évtizedeken át korlátozó munkája, mely könyvet, újságot nevetségessé aljasított. A lapok az irányítástól felszabadulva a közvélemény igazi hangját adhatták vissza. Petőfi zavartalanul írhatott élesre faragott tollal és az együttérző szerkesztők bátran közölhették azonos politikai elveken épült lapjaikban nyilatkozatát. Nem is késtek: a *Radicallapban* jún. 21-én, az *Életképekben* jún. 25-én és 28-án olvasta a közönség egész terjedelmében a közleményt. Chownitz *Oppositionjának* már jún. 18. és 21-i számaiban említi a szabadszállási kerületben történt „gyalázatosságokat“ és bejelenti, hogy a cikkátvételt a következőkben hozza. Igéretének jún. 22., 24. és 25-én tesz eleget. A német fordításból azonban hiányzik — szerinte helyszüke miatt — a zárórész egészen az utolsó mondatig: „De én azért nem a népet kárhoztatom, hanem ámitóit, félrevezetőit, kiket egykor törvény és Isten egyaránt meglakoltat... a nép előttem szent, annival inkább szent, mert gyöngye, mint az asszony és a gyermek“ — ezt még hoznia kellett — írja —, mert híven tükrözi a költő fenkölt politikai gondolkodását. Chownitzot ezúttal nem „Ausztria alattomos és még egyre kísérő kezo“ irányította; bátorságát és érzületét éppen az erős kitételekkel tarkított (általunk is idézett!) részek szövegű közlöse, a kihagyásokat pedig lapjának valóban szűk terjedelme hitelt érdemlően támasztja alá. A vidéki lapok közül a *Kolozsvári Híradó* közli még teljes egészében, júl. 4. és 6-án (a vidék magától értetődően mindig megkésve) a nyilatkozatot. Szerkesztője, Ocsvai Ferenc, az anyaország reformtörekvéseinek lelkes szószólója, Petőfi ügyét is szívébe zárta.

Nádaskai és Zerff: *Reform* c. lapja, a „Szabadság Egyenlőség Testvériség“ nagyhangú hirdetője jún. 22-én jelzi: „Petőfivel a Kunságon, hol mint követjelölt fölépott, gyalázatosan bántak, jövőre közlőjük nyilatkozatát.“ Jún. 25-én aztán „Követválasztási botrány“ címmel 1 és $\frac{3}{4}$ hasábon igen erőshangú, színes riportot ad a Petőfi-cikk helyett: „A szabadság aligha tapostatott nálunk valaha oly aljas, minden emberjogot sértő módon, mint azt a néhány lázító a Kunságon Petőfi Sándor mint követjelölt ellen elköveté...“ A Petőfi-ellenfeleknek „hítvány gaz“, „hazaáruló“, „gyalázatos csúszómászók“, a választásnak „állati módon megejtett“ a jelzője. Ehhez csatlakozik a *Nemzeti* c. politikai hírlaptól kölcsönzött petíciós közlemény kivonata, melyből az olvasó nemcsak a szabadszállási választást, hanem néhány száz kunszentmiklósi polgárnak a kierőszakolt mandátum megsemmisítése ügyében az igazságügyminiszterhez benyújtott kérelmét is megismerheti. Majd újra a szerkesztők magyará-

zata következik: „Szegény Petőfi! bezeg ezek (az ellened szavazók) nem a képet akasztanák föl... sok is a te bűnöd: míg hosszú télen át ujjaid a fagytól megdermedtek, forró dalokat írtál a népek, de a nép, kit imádsz, hálátlansággal nem is keserít meg tégedet; de van egy faj, mely még most is minden percen nyakára hág ármányaival, ha akarja, eddig szíjat vágott a szegény pór hátából, most már ostort fon belőle, s a nép ismét eszköz öntudatlanul, a jogérzet még nem emelhetette föl őt annyira, hogy ezen néhány zsarnokocskát a régi posványba vissza ne sülyeszthessék... Népköltő! ez a kísértés nehéz órája volt, rád rohan a nép, melynek szíved véréből írtál dalokat; életedet akarja venni, melyet egészen neki áldoztál...“ Zerffiék is mentegetőznek, hogy korlátozott formában foglalkoztak az ügyvel, holott: „Ígérők, hogy Petőfi nyilatkozatát közlendjük lapunkban, mert melyik becsületes lap, melyik csak félig-meddig becsületes szerkesztő, írjon az magyar vagy német nyelven, ne u fogná teljes joggal rosszalni a vad durvaság és gaz cselszövény azon galád tettét!“ — a kis, negyedréti formájú lap azonban képtelen volt terjedelmét a cikk arányainak megfelelően fokozni.

A márciusi idők előtt erősen konzervatív szellemű *Nemzeti Ujság* utóda, a *Nemzeti jún.* 22-én hozza a fentemlített petíció-kivonatot. A szerkesztő, Illucz Oláh János még csillag alatt hozzáfűzi, hogy a „választóknak jelen petíciója, azon tényekkel, melyeket Petőfi Sándor nyilatkozatában, a Mártius Tizenötödikében közrebocsátott, megegyezvén, az ügyre nézve célszerűbbnek tartottuk inkább a petítiót közleni kivonatban“. Mennyi óvatossággal dolgoztak a 48-as események óta a nemrégén még királyhű, kormánypárti papság orgánumának szerkesztőségében! Címlapján a radikális lapokhoz hasonlóan ott ékeskedik az „Alkotmány Nemzetiség Szabadság Egyenlőség“.

A forradalmat megelőzően is magyar szellemben szerkesztett és elveihez mindig következetes *Der Ungar jún.* 24-én két kis hírközlésben említi a „szégyentaljes kimenetelű“ kiskunsági választást, a peticionáló kunszentmiklósiakat, valamint azt is, hogy legjobb tudomása szerint Dunavecse szeretné felléptetni Petőfit. „Erre a képviselőre mindenki büszke lehetne!“ — fűzi még hozzá.

Az erősen radikális, magyarságával szinte tüntetőleg kérkedő, valósággal irodalmi demokrata Vahot Imre *Pesti Divatlap* c. folyóiratában elhallgatja, *Nemzetőr* c. lapjában pedig rosszindulattal emlékezik meg (jún. 25.) a Szabadszálláson történekről; miután a tényállást hanyagul odavetette, onttan jegyzi meg: „Petőfi ez ügyben hosszas nyilatkozatot közölt a lapokban, bukása történetét a legkeserűbb kifejezésekkel tolmácsolva. Katonás dolog, mely a legszabadabb alkotmányos országokban is már sok becsületes emberen megesett; — azért hát nyugodtan kell viselni az ilyesmit.“ Tanácstalanul, kérdőleg állnánk meg e soroknál, ha nem lenne az irodalomban köztudomású Vahotnak és Petőfinek akkor már évek óta tartó nézeteltérése: u. i. amint a szerkesztő Vahot már biztosította lapjában Petőfi közreműködését — bevallása szerint is ennek köszönhetette lapja megnövekedett népszerűségét — leszállította egyre gyéribbon közölt munkáinak honoráriumát. Petőfi természetesen örökre háttal fordított szerkesztőnek, lapnak e jellemtelenségért. Vahot pedig sohasem mulasztotta el az alkalmat, ha a költőt csípkelődő, gonosz tollára vehette. Később lapjával azok közé a jogtalan vádaskodók közé is beállott, akik gúnys türel-

metlenszöggel támadták a „szabadsághőst“ a harcoktól való távolmaradásáért és később hadbavonulását sem vette tudomásul.

A radikális sajtó felháborodott hangját a *Pesti Hírlap* hasábjain is hiába keressük. A szabadelvű, miniszteriális közlöny, mely Kossuthnak szerkesztőségéből való távozása óta Bécs szerint „egyre javult“, nem tartott túlzott rokonságot a szélsőséges márciusi párttal. A választáskor a lap vezetői, Csengery Antal és Kemény Zsigmond szorosan centralista elődeik nyomain haladtak: a mérsékelt haladás és reformok határai között. Szenvédelyességtől menten, izgatás nélkül, a jóízűség és a műveltség jegyében írnak és íratnak. Ez belső cenzúrájuk mértéke; ha kell, simítanak a cikkeken, ha nem lehet, nem közlik. Petőfi-nek a jún. 21-i számban nyilvánosságra hozott cikkéről is méltán hihetnénk, hogy Metternich valamelyik „jómodorú“ cenzora nyírbálta meg, annyi a lényeges változás. A kaputosok, farizeusok helyébe mindenütt az enyhébb „elleneim“ szót iktatták; a kupaktanácsot a szerényebb tanács, a csordát csapat váltja fel; a vén pap is elveszti pejoratív jelzőjét, csak pap. A közlésünkben kiemelt szövegrészt pedig egészen elhagyják: nincs többé rőffenő, berzenkedő sündisznó-csoport, nagyreményű mákvirág, alávaló és beestelen, részeg pimasz, gőgös, buta ember. Az istenasszony sem vághatja le a hitvány, gonosz bíró orrát. Nincsen lázítás, nincs esküvés, de nincsen cine mintye sem. Csak szép, finom történet van, a *Pesti Hírlaphoz* még így változtatásokkal som illő, túlságosan élénk stílusban. A királyt sem emlegetheti a cikk; Petőfivel kapcsolatban már tartottak ettől a szótól a szerkesztők, minthogy máj. 25-én Kemény udvarias levél kíséretében visszaküldte a költőnek a királyok ellen írt cikkét. Meg is jegyezte a *Pesti Hírlapról* jún. 29-én a Reform, hogy „a hatalom, a minisztérium iránti total vak, föltétlen alázatosságra dolgozik... A minisztériumnál főlebb áll ám a nép és a haza...“ — Mégsem állíthatjuk, hogy a szerkesztők nem bocsátották a Petőfi-ügy rendelkezésére lapjukat. Jún. 27-én hosszú cikket hoznak a képviselőjelölt védelmére Bankós Károly tollából. „Meggondolták-e azon emberek, kik Petőfi ellen a népet felbőszítették, hogy olyan kinsze Petőfi a magyar hazának, melynek vesztét Szabadszállás kincses ládája meg nem térítheti?“ — írja a hűséges kunszentmiklósi tanácstag. A *Pesti Hírlap* különben is fontos szerepet játszott a szabadszállási választás ügyében, mert, amint látni fogjuk, hasábjain lobbant újra lángra a közvélemény, a sajtó harca Petőfiért és ellen.

A *Pesti Hírlapban* eszközölt változtatásokkal és kihagyásokkal adta közre a nyilatkozatot jún. 25. és 27-én a *Jelenkor*. Szerkesztője, Király Pál megőrizte lapját a „két haza hírközvetítőjének“ és folytatta támadásait a radikális szabadelvű áramlat ellen, ami azután az év végén az újság megszűnését eredményezte. A *Jelenkor* természetéből folyik, hogy nem volt Petőfi hangsúlyozott szószólója.

A *Munkások Ujsága*, a politikai fogságot szenvedett Tánicsics Mihály szerkesztővel az élen, természetesen Petőfi-barát. Már jún. 11-én *Követválasztás* c. felvilágosító cikkében belefoglalja a költő nevét az ajánlható képviselők csoportjába. Jún. 25-én a *Vidéki tudósításokban* említi, hogy Petőfit „ördögi mesterességgel“ kijátszották és a „szomorú történetet majd a jövő számában terjedelmesen közli, amint Petőfi maga megírta“. A júl. 22-i szám azonban — bár bővebben foglalkozik a dologgal — nem a költő nyilatkozata, mert a szer-

kesztő állítása szerint a „távolléte miatti körülmények kiszoríták e lapból, tehát kénytelen csak azt mondani meg röviden, hogy a népet rútol megcsalták, elámították...“ Az élelmes Táncsics Petőfi védelmét még arra is felhasználja, hogy újságának előfizetőit szaporítsa: „Ne higgyetek minden kaputosnak, hanem csak annak, kit kívül-belül ismertek, kit szeretni tudtok, s talpig becsületes embernek tartatok. Hogy pedig megismerhessétek, ki a ti barátotok, ki küzd mellettetek: járassátok az én újságomat, mert én tiszta lelkiismerettel, a szoros igazság szerint meg fogom nevezni azokat, az egész országgyűlés folytán, kik a ti javatokat akarják, s kik lesznek ellenetek.“

Erdély másik igen becsületes törekvősi, szabadelvű, kolozsvári lapja, az *Ellenőr* megindulása első percétől osztozik az anyaország reformtörekvéseiben, bár szerkesztője minden veszedelmes szélsőségtől óvakodik. „... Ha önök azt vélik, hogy szabadsajtó annyit tesz, mint írhatni mindent, ami tollunkra jó: úgy szörnyen csalatkoznak. De nem is azt teszi, hogy az igazat, ha tollunkra jött, legyen az bár ki ellen, szolgálilag visszafojtsuk. Három szent maradt a szabadsajtó előtt, mert szent marad örökre; és a három: az evangéliom alapelve, a király koronája, és az egyének becsülete. E három túl önök szabadok... Irjanak azért szabadon önök. Gondolkozzanak mint demokraták, de írjanak mint nemesek...“ fordul a szerkesztő, Kőváry László *Iróinkhoz* c. cikkében a munkatársakhoz (1848. máj. 2.). Petőfi becsületén csorba esett és az *Ellenőr* már jún. 27-én szószólója: „A pesti lapok Petőfi Sándor tisztelt barátunknak egy cikkét közlik, melyben világos, hogy túl a Királyhágón is mily gyalázatos dolgokat követnek el a hazaárulók... méltó bosszankodásában mi is osztakozunk, mi is sajnáljuk, hogy a szabadság 3-ik havában ily gyalázatos dolgokat követnek el, de megbocsát, ha cikkét, terjedelméért nem közölhetjük.“ Azért — ha röviden is — lényegében elmondja a Szabadszálláson történeteket és a peticionálokról is értesíti Erdély olvasóit.

A régi konzervatív lapok hasábjain ne keressük a politikus Petőfit támogató cikkeket. A *Budapesti Híradó* „ez özönvízelőtti mammutváza a peesovicsizmusnak“ (Reform, 1848. júl. 4.), mely ugyan Vida Károly szerkesztése idején más szellemet, „nemzetiségek és osztályok közötti békét, monarchiát, alkotmányos szabadságot, rendet, törvényességet“ hirdetett, jún. 25-i számában hirtűzérnek keresztelt rovatában, eldugott kis helyen a következőket közölte: „Petőfi Sándor a „Márt. 15“-ben egy, többhasábra terjedő hosszú cikkben előadja, hogy buktatták meg őt a szabadszállási követválasztáson, hol követjelöltül lépett fel: egyszersem azt mondja, hogy aki őt bántotta meg, a népen követett el bántalmat; sőt czine-mintyével is fenyegetőzik; végül pedig felszólít minden „becsületes elvű“ szerkesztőt e cikk közlésére. Mi ily hang ellenében csak azt válaszoljuk, hogy Petőfi úr magánvédelme nem Magyarország dolga.“ Vida lapjától a költő nem várhatott egyebet, minthogy a magyar írókról úgvis azt állította, hogy csak parodizálják a francia revolúciót. A *Márcezius Tizenötödike* már jún. 20-án gúnyosan meg is jegyezte: „Petőfi barátunk tegnapi számunkban közrebocsátott nyilatkozata felvételére minden becsületes elvű hírlapot felhívott. Ez legkiáltóbb megcáfolása azon hírnek, mintha az érintett nyilatkozat közelebbről a Budapesti (quo usque tandem?) Híradóban is meg fog jelenni.“ Ami pedig a „Quo usque tandem“-et illeti, a bukott arisztokrácia és a hanyatló politika közlönyének, miután bizalmatlanságot szított a Batthyány-kormány ellen, júl. 15-én meg kellett szűnnie.

A bécsi kormány lapja, a *Pester Zeitung* mindenkinél diplomatikusabban járt el a Petőfi-ügyben (jún. 21.). Bár akkor Bécs kiszemelt szerkesztőjének, Glatz Edének oldalán a liberális ellenzékkel rokonszenvező Hugo Albert állt, a közlemény mégis ravaszul eltávolítaná a „politika berkeiben tévelygő költőt”. Jó lesz résen lenni, hiszen a királyokról írt veszedelmes verseket! Szelíden kézenfogják, hogy visszavezessék „a költészet tiszta istennőjéhez. Vajha kárpótolná és megvigasztalná őt!” — száll az „együttérző” fohász Bécs kebeléből. „Shakespeare, Byron, Shelley, Goethe és Schiller lennének méltó és igazi képviselőtársai, nem pedig Mirabeau, kinek lelkébe a költő beleképzeli magát. Mirabeau nem is illik hozzá, hiszen szívét a fejében hordja, távol áll a mi lángeszű Petőfinktől!” — hízelegnek és nyugtatnak a sorok. A radikális párt azonban átlátott a szítán. „A szolgálai „*Pester Zeitung*”-ról, mely azt állítja: hogy a minisztérium ne is gondoljon a hírlapokkal, mert az nekik csak fontosságot adna, nem mondhatunk egyebet, minthogy olyan orgánum, mely saját becsét oly csekélyre teszi, megérdemli, hogy minden helyes gondolkodó által megvettessék...” írja róla lenézően a *Reform* (jún. 29.). A *Pester Zeitung* ekkor valóban hű tükre kórának, állandó publicisztikai pártharc színhelye s az éppen uralmon lévők akarata szerint cserélte csak fel a nemzetiszínüvel a „schwarz-gelb” zászlót.⁴

A vidéki lapok között Debrecen erősen királypárti közlönye, az *Alföldi Hírlap* nyilatkozott júl. 5-én ellenségesen: „Petőfi Sándor a hírlapokban hosszasan leírja: hogy mikép üttetett el a szabadszállási követválasztásnál a követségtől. Mi csak azt sajnáljuk: hogy Sándor barátunk óhajta nem teljesülésén oly igen felindult s méregbe jött, s azon mindennapi politikai bohózatot annyira elkeseredve szívére vette. E kalandból kézzelfoghatólag okulhatott a pajtás az iránt: hogy gyakorta mi a nép, s hogyan forgatják szélvitorlaként ennek akaratát és hogyan szokás és lehet azt felhasználni. Egyébiránt a Petőfi el nem választását országgyűlési jelentékeny veszteségnek éppen nem tartjuk: mert mi őt lant mellett, s négyüléseken és forradalmi fellépéseknél tartjuk saját helyén állani s működni, — de az elfogulatlanságot igénylő országgyűlési tanácskozásnál éppen nem. Ő nem tud tanácskozni, ő csak ön vas feje szerint határoz” — mondják ki felette az ítéletet.

Már eddigi sajtószemléinkből is jogosan vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a kérdéses ügyben a Petőfi-pártiak tábora sokkal nagyobb lehetett. Bár a Radicallap júl. 1-én nyílt levélben válaszol azokra a Petőfi-ellenes cikkekre, melyeket közlés végett szerkesztőségébe küldtek és méltatlankodva visszautasított: „Mindenfelől kapjuk a sok cikket Petőfi Sándor barátunk ellen — természetesen erősen odaszólnak Petőfinek amúgy magyarán —, de mind névtelenül — kíméljenek meg minket, édes urak! cikkeik 1-ször iszonyatosan hosszúak, 2-or elvünk, irányunkkal homlokegyenest ellenkezőek, 3-or meg névtelenek... Vannak hiszen elég szerkesztők! — kiket boldogíthatnának azon cikkeivel —, kik Petőfit egy kanál vízbe előlnék — ha lehetne...” — Minden valószínűség szerint, a Petőfi-barátok meg az ellenfél újságait árasztották el közleményeikkel, melyek hasonlóképen nem kerültek napvilágra.

⁴ Szenyő Piroksa: *A „Pester Zeitung”*. Az Országos Széchényi-Könyvtár kiadványai. XIII. Bp., 1941. 29—35. l.

Július elején az ügy azt a látetszatót kelti, mintha hullámai a sajtóban s így a közvéleményben is elsimultak volna. Petőfi még megfenyegeti ugyan a *Márczius Tizenötödikében* (jún. 27.) szabadszállási ellenségeit újabb rágalmai-kért, hogy a petíciósokat meghallgatás nélkül, vele együtt lecsukatták, vagy a küldöttséget nem is vezette Deák elé, hanem valami színészbarátjával tévesztette meg hiszékeny választóit, s megígéri nekik, ha nem vigyáznak jobban nyelvükre, „meg fogja őket nyúzni, mint Apollo Marsiust!“ Ekkor megválasztott ellenfele, Nagy Károly egészen váratlanul, júl. 5-én becsmérő szöveget lop be a *Pesti Hírlap* hirdetési rovatába, melyben Petőfit „becsületébe aljasan gázolni törekvő gazembernek, a pogazus farkán felkapaszkodott hiú fráternek bélyegzi.“ Elmondja azt is, hogy cikkét a *Márczius Tizenötödike*, a *Radical*-lap semmi áron sem akarták közölni, sőt a *Budapesti Híradó*hoz utasították. Még a *Pesti Hírlap* szerkesztője is csak úgy volt hajlandó, ha kihagyhatta volna a „cafrangos epithetonokat“. Ismét fellobban a zsarátnok a lapokban, csak hogy most már a szabadszállási választás másik szereplője lép előtérbe s ha Petőfinek volt kedvezőtlen sajtója is, Nagy Károly egyedül ezzel dicsekedhetett. Kemény és Csengery már másnap, júl. 6-án nyilatkoznak a *Pesti Hírlap*ban, hogy a hirdetési rovatot a lapkiadók, Heckenast és Landerer kezelik és így tudtukon kívül került a becsmérő szöveg az újságba. A *Márczius Tizenötödike* is velük egy napon támad Nagy Károlyra: „... 226-ik szám a Lipót utcai ház, sajnálatraméltó, boldogtalan, bűnös ház, mely magadban rejted Szabadszállásnak az ő képmutatóját, ki 15 pengő forinton, háromnapos hallgatásért fizetett diurnumon, képviseli a *Pesti Hírlap* hirdetési közt, hogy meny nyiro humanus, szelíd és művelt lélekkel bírhatna, ha nem lenne oly faragatlan, goromba és műveletlen, mint amilyennek magát mutatja. Hát ezért fizetik önt választói, hogy magát pénzökön tegye neveltségessé és megvettetté?... az volt önnek a célja, hogy a *Márczius*ba jöjjön; no hiszen ezt elérte. Bizonyos lehet felőle, hogy önről időről-időre meg nem feledkezünk...“ Igéretüket már másnap, júl. 7-én beváltják a Kapuczinusi aláírással megjelentetett „*Elégiá*“-ban, de Nagy Károly, a „nagyreményű kunkapitány, osztályfőnök, álladalmi titkár s tudja a jó ég, idővel tán miniszter is... de örökös képviselője ama szennyes irománynak“, ezzel sem jár jobban.

Petőfi Nagy Károlyt párbajra hívja ki, de ellenfele a pisztoly elől gyáván kitért, sőt Percezel Mór rendőrosztályfőnöknél panaszt emelt az „életére törő“ költő ellen. Másnap már hajlandó lett volna, de csak kardpárbajra, amit sem a költő, sem segédei, Jókai és Pálffy nem fogadtak el és e fejleményeket a *Márczius Tizenötödike* júl. 8-i számában közre is adták. Petőfi pedig a júl. 8-i országgyűlés tagjai között nyomtatott felhívást osztatott ki s ebben felkéri a képviselőket, hogy a „megbélyegzett emberrel senki közülik egy sorba ne üljön, nem az iránta való szíveség vagy barátság, hanem azon tiszteletnél fogva, mellyel e testület magának tartozik“. Kérelmét a *Radical*lap júl. 7-én, a *Pesti Hírlap* és a *Reform* júl. 9-én hozta a nyilvánosság tudomására. Ugyancsak jún. 8-án foglalkozott az országgyűlés a szabadszállási választással és az újabb választás tárgyában benyújtott petícióval. Hosszas vita után elrendelték a vizsgálatot, melyre Besze János, Bonis Sámuel és Asztalos Pál képviselőket jelölték ki. Ha a szabadszállási választás — közérdekű szereplőjénél fogva — kitűnő hírlaptémának bizonyult, folytatása, a párbaj és fejleményei

seni maradtak el mögötte. Az országgyűlésről beszámolni pedig már akkor minden lapnak kötelessége volt.

Az eddig ismertetett lapok közül az *Ungar* júl. 9-én bírálta a „pecsovicsook vicegenerálisának“ gyáva magatartását: a beszület nevében emel szót, de elégtételt adni nem hajlandó! „Döntse el most már a nagyközönség, hogy ki a becsstelen!“ — frkad ki gúnyosan. Végül meglehetősen számol be az országgyűlés határozatáról. Nem tagadja meg magát a *Pester Zeitung* sem. „Magyar országgyűlés. Július 8-i ülés. Alsóház“ c. rovatában (júl. 9.) most már leplezetlenül szembehelezkedik a költővel. Párbaj, kiközösítés, ellenségeskedés szerinte csak egyet jelentenek: „Ote toi, que je m'y mette!“ Már az eddig történeteket is csak rosszalni lehet, a képviselők között röplapokat osztogatni, ez már nemcsak szokatlan, de egyenesen nem fér össze az alsóházzal és törvényeibe ütközik. Elismeri ugyan, hogy a költőt érte igazságtalanság, de tagadhatatlan, hogy ügyében túlzásokra ragadtatta magát. A *Pester Zeitung* soraiból félreismerletlenül kicseng a Nagy Károlyt pártoló hang, mely erősen alátámasztja az egykorú feltevést, hogy Béccsel politikai kapcsolatban állott. Az *Ellenőr* természetesen becsmérőleg nyilatkozott a gyáva Nagy Károlyról (júl. 13.) és hasonló szelkembben írtak a még fel nem sorakozott lapok is. Így a mérsékeltlen szabadelvű *Der Patriot* júl. 9-én a párbajról, 10-én pedig az országgyűlés határozatáról; itt, a képviselőház általános hangulatából ítélve, már a vizsgálat eredményére is következtetett: rövidesen eggyel szaporodni fog a radikális képviselők száma, mégpedig Petőfivel. A radikálisok élelappja szokott modorában csíp egyet Petőfi ellenfelén: „Nagy Károly kisújszállási követ Petőfinak a párbaj megemlítésekor bot fegyvert ajánlott. A kis hamis! Ismét a régi fegyvert szeretne volna választani, mellyel a követségtől elütötte. Nyúlhus neked, komám, de bőrustől!“ (júl. 19.). Az ellenzék felé hajló *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung* az utolsó említhető lap, mely júl. 9-én „Országgyűlés. Az alsóház IV. ülése“ c. rovatában szót emel a „lángeszű költőt ért választási sérelem“, a közerköles veszedelme, a politikai és társadalmi romlottságot eredményező megvesztegetések ellen.

A lapok július vége felé már nem hozzák szóba a Petőfi-ügyet. A magyar közvélemény többsége azonban, közel két hónapon keresztül, magatartásával adta bizonyítást annak, hogy az igazi emberi nagysággal szerzett népszerűség és szereteten nem fog semmiféle ármány. A nép legigazibb fia nem juthatott be a képviselőházba. Ő, aki az országgyűlés természetén tekintette soha ragyogó hivatalnak Nagy Károlyok módjára, a nemzet történelmének szent és félelmetes színpadát látta benne, melynek egyetlen szereplője van: a magyar közösség! Lelkén sajog még a hálátlanságtól ütött seb, az új képviselőket mégis buzdító szózáttal köszönti a *Pesti Hírlap* hasábjain:

Mit őseink egy ezredév előtt
Tevének, azt kell tenni most tinektek
Bármily erővel, bármily áldozattal,
Bár mind egy szálíg elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
Egy új hazát, mely szebb a réginél
Es tartósabb is, kell alkotnotok...!

(A nemzetgyűléshez. [júl. 5.])

A kantai minorita iskoladrámák.

Alszeghy Zsolt folyóiratunkban megkezdte a kiegészítések közlését Pintér Jenő kézikönyvének az iskoladrámákat illető adataihoz. Engedsémet kérek, hogy példáját én is követem, elsősorban éppen az ő — az EPhK.-ben megjelent — utalásainak nyomán foglalván össze, amit ma a kantai darabokról tudhatunk.

Pintér Jenő nagy műve IV. kötetében a 788—89. lapokon ad rövid számot „a többi szerzetesrend iskolai drámája” címen a kantai előadásokról. Arról, hogy miért minoriták kezében volt az iskola, nem szól, pedig jelentős az is, hogy 1680—1696-ig a moldvai misszióban működő olasz minoriták vezették; ekkor költözött az iskola Esztelekről Kantára s vették azt át a magyar minoriták.

A darabokról csak ennyit mond: „Meséiket részint a Szentírásból és a szentek életéből, részint a görög-római világból és az újabb korból, részint a mindennapi életből merítették. Nehézkés tollú drámaírók voltak, hosszadalmas párbeszédet róttak egymás mellé, a prózát és verset felváltva használták.” Pedig éppen Alszeghy Zsoltnak idevágó adataiból már akkor tudtuk, hogy e darabok java része a jezsuita iskolák drámatermése, hogy tehát ilyen kritikával a jezsuita drámáktól elkülöníteni őket nem lehet.

Kovács Bernardonnak a kézdivásárhely-kantai főgimnázium értesítőjében (1905—906) megjelent értekezése egy kéziratos drámakötetet ismertet. Ezeknek sora — a forrásukkal kiegészítve — a következő:

1. *Parentum nimius amor est sui ipsius ultor.* Négy felvonásos, prózában-versben írott magyar dráma. Forrása ismeretlen, de a tárgy előkerül a jezsuita drámák között is. P. Prohasel (*Das Schultheater am Gymnasium zu Glatz, 1897.*) is említi egy darabot e címen: *Nimius Amor parentum in filio.*

2. *Fidelis victima Christi: Eustachius et Trojana conjunx cum Agapito et Tropisto liberis suis.* Négy felvonásos dráma, java részben latin. Darabunk *Le Jay* Eustachiusának alapján készült. (*Bibliotheca rhetorum, 1725.*)

3. *Iszonyán kegyetlenkedő Karakalla.* Három felvonásos magyar dráma. Forrása: *Neumayr* Papiinianus című darabja (*Theatrum politicum, 1760.*)

4. *Actus bacchanalisticus de Plutone.* Öt felvonásos latin-magyar nyelvű darab. Forrása ismeretlen, de Bacchus illetén szerepeltetése megvan Maseniusnál is: *Bacchi schola eversa.* — A tárgy megvan a M. Tud. Akadémia pálos iskoladrámái között is (v. ö. EPhK. 1891. 143. sk. 1.) és Bayer: *Pálos iskola-drámák.* 1897. 41. sk. 1.), de rokonabb a kantai darabbal Felvinczy *Comico-tragediája.*

5. *A rak szeretet világos kegyetlensége* Leonina hereegasszonyban. Öt felvonásos magyar darab. Forrása ismeretlen. Közjátékát közölte Szabó Dániel IK. 1918. évf.-ban.

6. *Anastasius.* Három felvonásos latin dráma. *Neumayr* darabjának átírása. (*Theatrum politicum, 1760.*)

7. *Kincses Nász,* fősvény ember. Három felvonásos magyar darab. *Plautus* Mostellariájának valamelyik átdolgozásából. (V. ö. Simai: *Váratlan vendég.*)

8. *Stolander*. Három felvonásos magyar vígjáték. A *Fennhéjzó* változata.

9. *Stolander és négy mesteremberek* a diétán. (Közölte Szabó: IK. 1918.) Nyilván fordítás, de eredetije ismeretlen.

10. *Theodosius Zelotypus* kegyetlensége. Négy felvonásos magyar darab. Forrása ismertelen, de erősen kiaknázza *Illei* Ptolomeusát.

11. *Kincses Nasó*. Három felvonásos magyar bohózat. *Illei* Tornyos Péteréből.

12. *Agoston*. Öt felvonásos magyar darab. *Kereskényi* műve. (V. ö. Alszegehy az Irodalomtört. 1942. 88—89. l.-ján.)

13. *De filio prodigo*. Öt felvonásos magyar dráma. Forrása ismeretlen.

14. *Declamatio latina*. Öt felvonásos latin dráma. *Claus A.* jezsuita vígjátéka. (Exercit. Theatr. 1751.: Tonsiatrius.)

15. *De dico Stephano*. Latin-magyar nyelvű darab. *Neumayr* műve: Theatr. Ascet. Verae devotionis signa.

16. *Mauritius* napkeleti császár. *Kereskényi Adám* Mauritius-drámájának másolata.

17. *Constantin Orthodoxa*. Három felvonásos latin dráma. *Neumayr* műve (Theatr. pol.).

18. *Abrahám és Izsák*. Magyar dráma hét jelenetben. Forrása ismeretlen. (V. ö. Pontanus: Immolatio Isaaci és a nagyváradi 1769. évi jezsuita előadást.)

19. *Rex Sedecias*. A latin darab első felvonása. Kovács közlése alapján nem lehet megállapítani, hogy az Alszegehy említette Sedecias-drámák közül melyik ez (Malapertius, Carpanus, Granelli-Pamer vagy Caussinus?).

20. *Poenā contempti missae sacrificium*. Két részből álló latin declamatio. *Claus* jezsuita szerző darabja (Exercit. Theatr.).

21. *Mysterium* divinae incarnationis. Magyar verses darab. Forrása ismeretlen.

22. *S. Paulinus* episcopus. Három felvonásos magyar darab. *Claus* darabjának rövidített feldolgozása. (Exercit. Theatr. II. 67. sk. lk.)

Ezek alapján tehát a kantai minoriták iskolai játékaról meg kell állapítani, hogy szoros kapcsolatban volt a jezsuiták színjátékával, tőlük került át a kantai iskolába. A magyar iskoladráma fejlődésében tehát nem jelent hanyatlást a kantai termés; 1779-ig tovább élt náluk az a színpadi gyakorlat, amelyet a jezsuiták 1773-ban történt feloszlatása megszakasztott.

Szombathy János.

Madách és Eötvös.

Eötvösnek Madáchra gyakorolt hatásával többen foglalkoztunk, most Eötvös *Naplójegyzetek és gondolatok* c. munkájának közzététele után megállapíthatjuk, hogy *Az ember tragédiája* Eötvös gondolatvilágát is befolyásolta.* Eötvös azt írja Naplójába kelet nélkül, de 1864. augusztus hó 10-e után: „Ember elődeink a tudás és nem az élet fájának tiltott gyümölcsét szakították le. Már

* Bárány Eötvös József: *Naplójegyzetek—Gondolatok*. 1864—1868. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre*. Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

ez mutatja, mennyire hátrább álltak a civilizációban, mint mi. Napjainkban az ellenkező történetek." (34. l.) Ebben a gúnyos megjegyzésben Eötvös a két fát illetően nem a Bibliára, hanem *Az ember tragédiájára* támaszkodik. A Biblia szerint a Paradicsomban csak egy tiltott fa volt: a jó és gonosz tudásának fája. Ennek gyümölcsétől volt Ádám és Éva eltiltva, az élet fájának gyümölcséből chettek, hiszen halhatatlanoknak voltak teremtve. Csak miután megszegték Isten parancsát és ettek a tiltott gyümölcsből, mondja az Úr: „Mostan annak okáért reá kell gondolnunk, hogy az ő kezeit kinyujtván, az élet fájának gyümölcsében és abban ne egyék, hogy mindörökké éljen.” (Genesis I. könyv III. 22). Kijütte az első emberpárt a Paradicsomból és „helyhezette az Éden kertének bemonetele felől cherubinokat és villogó kétélű fegyvert az élet fája útjának őrizetére“. Ismeretes, hogy Madách költői ábrázolásában eltér a Bibliától. *A Tragédiában* az Úr mind a két fát odaadja Lucifernek az ember megkísértése végett s mindkettő gyümölcsétől eltiltja az első emberpárt. A Bibliától való ez az eltérés Madách művének sok téves magyarázatát vonta maga után, másrészt oly erősen vette bele magát az olvasók képzetébe, hogy maga Eötvös is hatása alá került.

A Tragédiában és a Naplóban több párhuzamos helyet találunk. Mikor Ádám a II. színben magához hasonlónak s nem szellemnek látja Lucifert, ez megmagyarázza, hogy „A szellem látköröd kívül van, És ember az, mi legmagasb neked. Az ebnek is eb legfőbb ideálja...“ (281—83). Eötvösnél: „... az ember nemcsak égi, de földi istenségét is saját képére teremti“. (223. l.)

A XV. színben Ádámnak az Úrhoz intézett három gyötrő kérdése közül az egyik: van-e földöntúli élet? „E szűkhatáru lét-e mindenem...?“ (4052). A másik: halad-e az emberiség? „Megy-e előbbre majdan fajzatom...?“ (4057). Eötvös szerint „... földi létünk feladata sem a boldogság, hanem a haladás“ s meggyőződünk arról, „hogy emberi létünket csak átmeneti állapotnak tekintsük“. (263. l.)

Alexander Bernát nem mint természetszerű, a XV. színben, hanem a XIII. színben találja meg a Tragédia alapeszméjének kiteljesülését: „A cél halál, az élet küzdelem S az ember célja a küzdés maga.“ (3725—26.) Ámivel Ádám világtübbeli sikertelenségében keserűen vigasztalja magát, vigasza Eötvösnek is, mikor csalódottan állapítja meg, hogy sohasem foglalta el az első helyet, eszméit mások valósítják meg: „De vajjon a világon, hol céljokat oly kevesen érik el s akik elérték, soha megelegedve nem érzik magokat, nem abban, hogy nagy célok után küzdhetünk, rejlik-e boldogságunk?“ (216. i.)

Eötvöst még egy helyen állítja Naplója párhuzamba Madáchcsal, mikor ismételtelen az akarat szabadságával foglalkozik. Az akarat szabadságát tagadók, így a múlt század ötvenes, hatvanas éveiben népszerű materialista Büchner, kinek *Kraft und Stoff* c. művének Madách hasznátvette, érveikhez sorolták a statisztika megállapítását, hogy az öngyilkosságok, bűntények számarányában bizonyos törvényszerűség mutatkozik. A XV. színben Lucifer az akarat korlátozottságának elméletével gyötri Ádámot és a statisztikára hivatkozik:

S ki lajstromozza majd a számokat,
Következetes voltán bámuland
A sorsnak, mely házasságot, halált,
Bűnt és erényt arányosan vezet,
Hitet, örülést és öngyilkolást. — (3993—97.)

Föltvös: „Nincs tárgy, mely több vitatásra adott alkalmat, mint a szabad akarat kérdése. Újabb időben, miolta a statisztikai adatok figyelemmel összeállítottak, sokan e kérdést már eldöntöttnek tekintik. Hisz miután ezen adatokból bébizonyítható, hogy a gyilkosságok, a gyújtogatások, az öngyilkosságok évenként ugyanazon számban fordulnak elő, ki vonhatja kétségbe, hogy mindezen erkölcsi bajok éppúgy, mint más betegségek, függetlenül az emberek akaratától fizikai törvény szerint fordulnak elő.“ (291. l.)

Adám már korábban (3962) azt feleli Lucifernek: „Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.“ Az angyalok karának utolsó éneke biztatja Adámot: „Szabadon bűn és erény közt Választhatni, mily nagy eszme...“ Eöltvös pedig erre az eredményre jut: „Meggyőződésem szerint tévedés állítani, hogy minden ember akarata szabad. De minden embertől függ, hogy szabad akaratall bírjon.“ (291. l.)

Kardován Károly.

„Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára.“

Keresve sem találánk jobb bevezetőt a fiatal Vörösmarty világába, mint a *Tündérvölgy* egyik versszakát:

... Én is oly dalt mondok világ hullatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
A mit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára ...

Úgy tetszik, mintha Vörösmarty első korszakának legszebb költői emlékei ezt az egy alapszöveget „variálnák“, vagy legalább is belőle bontakoztak volna ki. Kivétel nélkül mesei, mondai, történeti „evokációk“. Kevés kivétellel az értelmén, a tér- és idő korlátain kívül eső, fül nem-hallott, szem-nem-látott dolgot idéznek. Látomások ellenőrizhetetlen anyagából épültek. Képek és hasonlataik a megfoghatatlan, a rejtett tudás, az irracionális csoda varázsával teljesekek. Fényhomályos világuk a Vörösmarty „választott“ hazája. Az idézett versszak igazolja e világ létezését. De ezeken a személyi vonatkozásokon kívül egy másik jelentősége is van. Néhány sorban teljesen kimeríti az „időtlen“ romantika lényegét (végtelenség, határtalanság, irracionalitás), hogy ugyanakkor megtagadja mindazt, amit apollói, örök klasszicitás néven ismerünk: az egyensúly, a leláncolt démonia, az éles körvonalak s a plasztikus forma, az arány, a mérték, a színlelt, vagy igazi nyugalom művészetét.

Vörösmarty magatartását csak akkor értjük meg igazán, ha ellenvilágának legegyetemesebb képviselőjére, Goethére gondolunk. Goethe is tudja, hogy irracionális mélységek nélkül nincsen élet és művészet, hogy a „borzongás“ és „ámulat“ létünk legjobb része, de nem szolgáltatja ki magát az „alvilág“ veszedelmes hatalmainak, napfénybe és szilárd formába menekül előlük. Szinte va. Másos áhítattal hódol a maga szemének s alárendeli neki minden érzékét. Nem győzi hangsúlyozni a metafizikai kíváncsiság és szenvedély céltalanságát, a határok sérthetlenségét, a törvényes formák szentségét. Az a két sor, amelyet Faust toronyórának, Lynceusnak, ad a szájába („Zum Sohen geboren, Zum Schauen bestellt“ ...), személyi vallomásai között is a legszemélyibb s a kép-

zelhető leg-Vörösmarty-ellenesebb. De magyar példára is hivatkozhatunk. Arany antik külsőségek híján, romantikus érdeklődése mellett is legantikabb természetű költőnk. Ő is megfordul az „irracionalitás“ félelmetes vidékein, de — akár csak Goethe — ő is hazatalál a kísértetek és alakatlan jelenések közül. Ahány álomforma (lidércnyomás, vágyteljesülés, énmegsemmisülés, felszabadulás a tehetetlenség, a súly törvénye alól), valamennyit felidézi az „öntudatlan“-ból, de amíg éli, amíg álmodja, felruhazza őket az érzéki valóság, a külső tapasztalat jegyeivel. Csak az álomcsere, az ébredés pillanatában leplezi le irreális álomjellegüket. Az ő költői birodalma ott kezdődik, ahol a Vörösmartyó végetér. Dantéja pl. úgy hat, mintha csak éles határt akarna vonni a két világ között, mintha kételyeivel meg akarná ingatni Vörösmarty alvajáró biztonságát, mintha eleitől végig a „Tündérvölgy“ ellenversének készült volna. Arany szent borzalommal jár az örvények szélén, amelyekbe „nem hatott le a szem“ (Ez a Vörösmarty „fül-nem-hallott, szem-nem-látott világa.“) Az értelem mér-ónjával közeledik a mélységhez, s egy pillanatra őt is megszedíti az ismeretlen, ritka „élmény“:

De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelenben,
Nem ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömnnek elragadja kéje,
A levinthánnak hallja hánykódását...

De Arany a révület, az elragadtatás izgalmas pillanatában sem hűnyja be a szemét. Nem felejtí, hogy itt is kötelezi a plasztikus forma törvénye. Az érzékfeletti izgalomból annyit ültet át a maga érzéki nyelvére, amennyit csak lehet s amennyit ez a nyelv elbír. Különben is siet kijózanodni, kiszabadítani magát a nyugtalanító helyzetből, amikor felveti ezt az értelemtől sugallt kérdést:

...Lehet-e e szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan;
Avvagy lehet-e, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved...

Vörösmartynak felesleges ilyen kérdéssel gyöttrődnie, hiszen éppen ez az a világ, amellyel együttlétezik s amelyben otthonosan érzi magát.

Mindebből nyilvánvaló, hogy itt nem pillanatnyi helyzetekről, alkalmi metaforákról van szó, hanem jóval többről: az alkotó látás és művészi tartás megmásíthatatlan törvényeiről. S talán itt van valahol a pont, ahonnan megközelíthető a belső forma sokat vitatott rejtélye s új világosság derül a klasszicizmus és romantika ellentétes fogalompárjára is.

Még érdekesebbé teszi a dolgot az a körülmény, hogy a Vörösmarty-idézet bibliai eredetű, más szóval: egy olyan világba vezet, ahol nem ismerik a külső forma zártságát, ahol korlátlanul érvényesül a belső tapasztalat, egyszerre szűkítik a gondolat, meg a szó, ahol a hívő ember, a próféta is csak akkor látja az istenséget, amikor beszél vele, s tilos a maga istenélményét fában, kőben megörökítenie, a végtelent egy véges pillanat határai közé szorítania. Legrégibb lelőhelye Esaiás 64, 3 (Hiszen öröktől fogva *nem hallottak és jűlőbbe sem jűtött; szem nem látott* más Istent le kívűled...). De közkeletűvé abban a formában

vált, amelyet Szent Pál adott neki: Kor. I. 2, 9 (*Amiket szem nem látott, fül nem hallott* és embernek szíve meg sem gondolt, amiket Isten készített, az őt szeretőknek). Az első helyen az istent idéző próféta pátosza készíti elő Vörösmartyra emlékeztető hasonlatokkal (Oh vajha megszakasztanád az egeket és leszállnál, előtted a hegyok elolvadnának; mint a tűz meggyújtja a rőzsét, a vizet a tűz felforrallja; hogy nevedet ellenségidnek megjelent-e...), a második esetben pedig az „Istennek titkon való“ „elrejtett“ bölcsességébe vetett feltétlen hit szolgál neki érzékfeletti, misztikus háttérül.

Azóta bejárta kétezer év világirodalmát. Része lett a keleti és nyugati misztika műnyelvének és „negatív“ teológiájának. A világi költészet is gyakran él vele, főleg a barokk idején, de természetesen profanizálja eredeti értelmét, elhalványítja vagy teljesen megszakítja kapcsolatát az ősi, „szent“ forrásvidékkel. Erre az értelem- és funkcióváltozásra két szellemtörténeti szempontból tanulságos példát idézhetünk. Az egyik a klasszikus idealizmus nagy költőjétől, Schillertől, a másik Schiller legjelentékenyebb magyar tanítványától, Kölcseytől származik. Schiller a fül-nem-hallott, szem-nem-látott égi hitet, a belső szépet és igazat ajánlja menedékül a fikciókba merült nemes léleknek, amely hiába várja a jó és igaz diadalát a földön, amely csalódik a szerencsében és reménytelenül keresi az igazságot, hogy végül hirtelen fordulattal Szent Pált összekapcsolja Kanttal:

Drum edle Seele entreiß dich dem Wahn
Und den himmlischen Glauben bewahre!
Was kein Ohr vernahm, was die Augen nicht sahn,
Es ist dennoch das Schöne, das Wahre!
Es ist nicht draussen, da sucht es der Tor;
Es ist in dir, du bringst es ewig hervor...

(Die Worte des Wahns)

Kölcsey tudatában van az irracionális vonatkozásoknak, de lefokozza s elértékteleníti az egészet, amikor a Körner „Zrínyi“-jéről szóló bírálatában egy másodrendű, „rosszfajta“ irracionalitás, a német végzetdrámák világának jellemzésére használja fel őket: „Mert majd a Naninok falusi világába vetődöm, majd a Minnesängerek közt vélem magamat bolyongni, majd ismét úgy tetszik, mintha valamely ismeretlen erő azon szemnemlátott és fülnehallott világ felő taszítana, honnan Grillparzer és Müllner halálborzalomakkal megrakódva termettek elő.“ Tekintve, hogy a Körner-bírálat 1826-ban jelent meg az Élet és Literatúrában, a „Tündérvölgy“ pedig egy évvel később látott napvilágot, a nyelvvalak hasonlósága csak azzal magyarázható, hogy Vörösmarty olvasta a bírálatot.

Vörösmarty is olvilágiasítja az ősfomat, de „lángképződésének“ az erején megújítja eredeti funkcióját, mégpedig olyan mértékben, amilyenre sem kora nagy irracionálistáinál, sem később nem találni példát. (Nem lehetetlen, hogy a „lelkem asztalára“ kifejezés mögött a szenzualisták „tabula rasá“-ja áll s az ő műnyelvükből s fogalomkörükből került Vörösmartyhoz. Viszont máseredetű s csak külsőségekben emlékeztet rá Arany konkrét képe: „Én az avart jártaam. tűnődve megálltam: Egy régi levélen ezt írva találtam.“)

Egy másik, a Goethénél is végletesebben és egyoldalúbban „nyugati“ példa a Klopstock „Messiás“-a, amely a német költői nyelv történetében majdnem ugyanolyan szerepet tölt be, mint Vörösmarty „Zalán futása“ a magyaróban.

A „Messias“ is tündérvölgy; fül-nem-hallott, szem-nem-látott világokat mozgósít. Közös metruma van a „Zalán futása“-val. Közös a légkörük is: az antik hexameterral együtt járó pátosz és „pátoszformulák“. Eposzi feladatukban is van valami rejtett rokonság. Az egyik az egyetemes kereszténység nagy misztériumát, életének legünnepélyesebb mozzanatát, a másik egy nemzet létének első nagy pillanatát idézi, amikor a mítosz félhomályából a történelem világába lép. A két korszakos költemény mégis összemérhetetlen, mert másképpen közvetíti a fül-nem-hallott, szem-nem-látott anyagot. Klopstock nem ismer, csak emberfeletti, szent irracionális. Az ő „Messias“-a egyetlen önkívülettől sugárzó látomás, isteni és ördögi árnyak pár- és szóharca. Nincsen eposz, amelyben annyit s olyan kitartó lendülettel beszélnek, mint itt. De ennek a beszédnek nincsen hallható, érzéki, élő hangja, csak sejtető intellektuális fénye van. Csak intellektuális áhítatra hat. (Erich Schmidt szellemes megjegyzése szerint, ebben a világban még a bibliai kakas kukorékolását sem hallani.) Az egész elvont magasságban, léghíjas térben áll: tiszteletreméltó, de hatástalan „szent“ nyelvemlék. Ezzel szemben Vörösmarty... Hősi versének izgatott ünnepélyessége ma is megkap, mert érzéki nyelvképzlet táplálja és támogatja, akárcsak a prófétákat, amikor a belső, mélyvilágból származó és belső fénytől áradó hasonlatokkal és metaforákkal írják körül, azt ami megfoghatatlan, a „horrendum“-ot és „tremendum“-ot.

Klopstock tudvalevőleg azok közé a költők közé tartozik, akik segítenek megoldani a fiatal Vörösmarty nyelvét. S Vörösmarty mégsem tudja végigolvasni a „Messias“-t, mert „főfájdalmat“ okoz neki, jeléül annak, hogy érzi belső ritmusuk, irracionálisuk törvényének különbségét. Csak egymás mellé keil állítani a „Messias“ és „Zalán futása“ két nyitányának néhány sorát, hogy az ember lássa: milyen természetes és megokolt volt a Vörösmarty idegenkedése:

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung,
 Die der Messias auf Erden in seiner Menschheit vollendet,
 Und durch die er Adams Geschlecht zu der Liebe der Gottheit,
 Leidend getötet und verheerlicht, wieder erhöhht hat.
 Also geschah des Ewigen Wille...
 Aber, O Tat, die allein der Allbarmerherzige kennet,
 Darf aus dunkler Ferne sich auch dir nahen die Dichtkunst?
 Weihe sie Geist Schöpfer, vor dem ich hier still anbete,
 Führe sie mir, als deine Nachahmerin, voller Entzückung,
 Voll unsterblicher Kraft, in verklärter Schönheit, entgegen.
 Rüste mit deinem Feuer sie, du, der die Tiefen der Gottheit
 Schaut und den Menschen, aus Staube gemacht, zum Tempel sich heiligt!

Menschen, wenn ihr die Hoheit kennt, die ihr damals empfindet,
 Da der Schöpfer der Welt Versöhner wurde, so höret
 Meinen Gesang...

Sehol semmi fogódzó, érzéki pont az egész oksztatikus áradatban. Vörösmartyt hasonló ünnepi izgalomba hozza feladatának merészsége, de evokatív ereje másképpen készíti elő a megoldást:

Régi diesőségünk, hol késel az éji homályban!

Hol vagyon, a ki merész ajkát hadi dalnak eresztvén
 A riadó vak mélységet fölverje szavával,
 S késő százak után, méltán láttassa vezérlő
 Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?

... Oh hon! meghallasz-e engem?
 S nagyratörő tehetősöd fiaid hallgatnak-e számra?

Oh hát halljátok ti hazánk gyermeki szómat,
 Későn hangzik már, de magában hordja halálos
 Harcok fergetegét, s hű a haladékony időhöz...

Csak azonos szerepű sorokat idéztünk, de ez is elegendő ahhoz, hogy lemérjük rajta egyfelől a külső fényforrás kegyelméből élő „szent”, másfelől a megélt belső „profán” irracionalitás erejét.

A fiatal Vörösmarty a klasszicizmus és romantika kettős csilágképe alatt él (Ezt az ellentmondásos kétlakiséget már kortársai is felismerték: „... helyedet Homér és Ossian közé szántam” — írja Fábrián Gábor 1828-ban. „Térj magadba s hasonlítsd egybe ezeket a parallelákat.”) Természetesen véletlen találkozás, hogy a „Westöstlicher Divan” és a „Faust II.” költője is hasonló lélektörténeti helyzetbe kerül ezekben az évtizedekben a klasszicizmus meg romantika, nyugat meg kelet között járva, keresi az utolsó, kibékítő európai megoldást. Még egyszer hivatkozunk rá egy verse miatt, amely meglepő hasonlata a keleti költészet határtalanságának, vég- és kezdetnélküliségének, de egyúttal kulcserse lehet minden igazi irracionalistának, főként pedig a keleti hajlamú Vörösmarty-nak.

Dass du nicht enden kannst, das macht dich gross,
 Und dass du nie beginnst, das ist dein Los.
 Dein Lied ist drehend wie das Sternengewölbe
 Anfang und Ende immerfort dasselbe,
 Und was die Mitte bringt, ist offenbar
 Das, was zu Ende bleibt und anfangs war.

Mindez Vörösmartyról is elmondható. Az ő költői nagyságához is hozzátartozik a határtalanság, a megállni-nemtudás, a „végtelen vonal” zenéje. Nála is összefoly a kezdet és a vég. Innen van, hogy első korszakának iegerjtélyesebb költeményei töredékek és mégsem teszik a befejezetlenség hatását az emberre, mert egy szilárd középponthoz igazodó, mindent átfogó fül-nem-hallott, szem-nem-látott „Tündérvölgy” részei.*

Turóczy-Trostler József.

* A „fül-nem-hallott, szem-nem-látott” világ egy képzel- és fogalomkörbe tartozik a Boldogok szigetével, a mennyei Jeruzsálemmel, az arany-, ezüst-, drágakővárossal, ahogyan a Biblia prófétái, perza, zsidó-keresztény apokaliptika és eschatológia (János jelenései, Pál- és Péterapokalipszis, Henoch, Baruch könyve, Mózes mennybemenetele, stb.), békeapostolok, chiliaszták megépítették, a terra beatitudinisszal, ahogyan a túlvilági látomások kiszínezték. Halandó csak a földi zarándoklás végén juthat oda, vagy az elragadtatás és önkívület állapotában, az unio mystica pillanatában, a „lélek szemével” tekinthet bele. Idővel kivet magából minden érzéki-földi elemet, egyre légiesebb, elvontabb magasságokba emelkedik, főleg amióta Plato s konvertált alakváltozatai (újplatonizmus) is résztvesznek az átszellemítésben, amióta Augustinus szent honvágya egyesül Plato-Plotinos erosával, az ideák országa pedig a *Civitas divina*val. Még egy utolsó lépés, s bentjárunk a Dente *Paradisójában*.

Madách Imre összes művei. I—II. Sajtó alá rendezte *Halász Gábor*. Bp., 1942. (Révai.) 1065. 1223 l.

Madách Imre összes levelei. I—II. Sajtó alá rendezte *Staud Géza*. Madách-Könyvtár 7—8. sz. Bp., 1942. A Madách-Színház kiadása. 223, 224 l.

Az idei könyvnap meghozta irodalmi életünk egyik régi adósságának első törlesztését. Révaiék vállalkoztak Madách összes műveinek kiadására, a Madách-Színház pedig a nevéen megjelenő Madách-Könyvtár kettős kötetében közreadta Madách teljes levelezését. A két kiadvány egyszerre, egymástól függetlenül jelent meg, s ismertetésük módot nyújt összehasonlításukra és néhány alapvető kérdés megbeszélésére is.

Szövegközlés dolgában, sajnos, egyik kiadás sem mondható kritikainak, igaz, hogy nem is akar az lenni. Staud Géza — bizonyára szélesebb köröknek szánt közlésében — a leveleket mai helyesírásra írja át. Ez Madách esetében az eredeti szövegbe való erősebb beavatkozást jelent. Madách leveleiben igen takarékosodik a központozással, ugyanezt teszi Fráter Erzsí is. Egy-egy hosszabb levélrésznek pontokkal, vesszőkkel való egyértelmű tagolása kétségtelenül megkönnyíti az olvasást, de a megoldás egyszer-egyszer vitatható. Az eredeti szöveg néhol más elosztást sem zár ki (pl. Erzsinek 1853. máj. 25-i levelében). Igazság szerint a szövegnek ilyen modern tagolása okvetlen torzít egy keveset, mert Madách is, Erzsí is, amikor levelet írt, a ma szokásosaknál hosszabb és lazábbkötéű mondatokban gondolkozott. Halász Gábor is érezhette ezt, mert ő meg éppen a leveleket, mint személyes dokumentumokat, betű szerint közli, viszont minden egyéb művet mai helyesírásra átirva ad. Ezekben már kevéssé érezhető a torzítás, mert olyan művekről van szó, amelyek már eleve irodalmi szándékkal íródtak s részben nyomdafestéket is láttak. A szaktudós itt viszont a törléseknek, javításoknak, változatoknak hiányát panaszolhatja. *Csák régnapjait*, amely két kidolgozásban maradt ránk, csak az egyikben kapjuk, abban, amelyik „végleges“-nek mondható; a *Sámson*-drámatervből hiányoznak azok a jellemző mondatok, amelyeket Madách áthúzott, noha tökéletesen olvashatók. Bár e tekintetben a nagyközönség szempontja győzött, mindkét kiadvány nagyjelentőségű tudományos tekintetben is; valódi szövegközlési hibájuk nem sok van. Halásznál a sajtóhibák okoznak itt-ott zavart. Arany egyik levelében (II. 1025. l.) ezt írja: „... *kénytelen* vagyok koncentráltabb szellemi munkára“. Helyesen: *képtelen* vagyok. A szedőgép ördöge főleg a számokat vette célba, azokat is, sajnos, éppen a jegyzetekben. II. 1196.: 1875 van 1857 helyett, II. 1159.: 1923 van 1932 helyett; a II. 1169. lapon azt olvassuk, hogy a hagyaték 103 levélnyi verset foglal magában és ebből az első részben 351 levélnyi van, stb. Staudnál inkább néhány sajtósági olvasási hiba változtatja meg a szöveg értelmét. Erzsinek már említett levelében ezt olvassuk: „Anna és Jolánka betegek.“ Halász is Anna és Jolánká-t ír. Nem Anna, hanem *Ara*. Így becézték Madách kisebbik lányát. Erzsí 1853. V. 12-i levelében: „Még Klárikának (itt) kell lenni...“ Halásznál a helyes

szöveg: „Még Klárikának kell írni.“ Ennek a levélnek egyes lapjait a két kiadó nem ugyanazon sorrendben olvassa. Crezmánné divatárusnő nevét Halász Czizmannénak, Staud Czirmannénak olvassa. Még furesőbb (Staud) a következő levélrészlet, amikor Madách szemére veti Gyulainak, hogy nem nyilatkozik megküldött verseiről. (1863. II. 17.) „Te pedig az idézett Bajardra hallgatsz.“ Így semmi értelme. Halász hozza a helyes szöveget: „Te pedig, az ítézet (azaz a kritika) Bayardja, hallgatsz...“ Madách a francia történelemből ismert Bayard kapitányt; a „félelem és gáncs nélküli lovag“-ot érti. Szövegközlés dolgában legnagyobb jelentőségű Halásznál a Gyulai-féle kiadásban már közölt művek eredeti szövegének helyreállítása.

Anyagfeltárás tekintetében mindkét kiadó derekas munkát végzett. Halász nem elégedett meg a múzeumi anyag kiadásával, bár itt is újság pl. Madách megyegyűlési szónoklatainak nyilvánosságra hozása. Összehordott néhány olyan művet is, amely ugyan nyomtatásban megjelent, de feledésbe merült, kézírata pedig lappang. Ilyen nyeresége a kiadásnak a *Szabadelvűség és táblabíró-politika* c. cikk, amelyet Halász a Felvidéki Magyar Közlöny 1862-es évfolyamából bányászott ki. Valóságos versenyt érez az ember a két kiadó közt a levelek közlésében. Nagyjából fej-fej mellett futnak. Staudnál nincs meg Halász kiadásának 4 levele, ill. levéltöredéke (72. levél Paczoly Jánoshoz, 78. levél Szász Károlyhoz, 82. töredéklevél Szontághhoz, 114. levél Veres Gyulához); a (Halásznál) 76-os és 77-es levélhez pedig nem közli Nagy Ivánnak a levelek hátlapjára írt megjegyzését. Viszont Staud (35. és 36. sz.) Harsányi Zsolt cikke nyomán közli két — Lónyay Menyhérthez — írt levél töredékét; ezeket Halász valószerűleg nem minősítette leveleknek. (Mondanunk sem kell, mennyire sajnálatos, hogy egyiküknek sem állt módjában a Lónyay-család birtokában lévő 43 levelet teljesen közölni.) Azonkívül Staudnak sikerült Fráter Erzsinek egy eddig ismeretlen levelét is megszereznie (204.). Súlyos hiánya azonban mindkét kiadásnak, hogy nem közli Erzsí ismert, megrázó hatású könyörgő levelét, amelyet Madách anyjához írt, közvetlen mielőtt Sztregovát el kellett hagynia. Nem Madáchhoz szól, az igaz, de ott van a helye minden Madách-kiadásban; kivált Staud feldolgozásába illetet volna bele.

Nincs helyünk rá, hogy a kiadott művek csoportosításának kérdésével foglalkozzunk. Staud szándéka az volt, hogy a divatos regényes életrajzok helyett magukból a levelekből kerekítse ki Madáchnak a hitelesség és igazság erejével ható életrajzát. Így a leveleket időrendben adja, kis bevezetésekkel. Csak néhány keltezetlen levél teszi ezt a megoldást nehézze (a 60. és 61. levél). Halász írójuk és címzettjük szerint csoportosítja őket. Ez tudományosabb, de megnehezíti a tájékozódást az, hogy az ugyanazon személyhez írt és tőle kapott levelek messze elkerültek egymástól. Maguknak a műveknek, a fiatalkori drámáknak és novelláknak, főleg pedig a verseknek időrendjében rejlt sok elintézetlen kérdésre legyen szabad csak röviden utalnunk.

A dolog természetéből folyik, hogy eddig majdnem csupa kifogást soroltunk föl. Mégis me vegyük őket a kelleténél komolyabban. Apró hibákra vagy hiányokra vonatkoztak, s mind együttvéve is alig homályosítják el azt az érdemes, gondos, lelkiismeretes munkát, amelyet mindkét kiadó az anyag feldolgozásában végzett. Staudnak az egyes levelekhez fűzött kis bevezető, át-bridáló szövegei rendkívül értékesek. Csak a szakértő veszi észre, mennyi elmélyülő munka rejlik ezekben a látszólag igénytelen sorokban, amelyek itt-ott új

ardáltal is szaporítják eddigi tudásunkat. (Pl.: Erzsi 53 augusztusában Pestre utazik kiszabadult ura elé, s együtt térnek haza Sztregovára. A hazatérést eddig érzelmesobban, patetikusabban képzeltük el.) Hasonlóan értékes aprómunkát végzett Halász a szövegek jegyzetezésében. Felkutatta az eddigi közlési helyeket, közli a kéziratok költőhelyét, bibliográfiát ad, majd jegyzőket a Tragédia újabb fordításairól, s — a legszükségesebb mértékben — magyarázó jegyzeteket is nyújt. Egy-két tévedés ide is becsúszott. Az Erdélyi Jánoshoz írt levelet eggyel többször közölték (ld. Staudnál); a II. 1174. lapon a két Madách-lány neve föl van cserélve.

Utoljára hagytuk a legfontosabbat. Az ilyen lézagpótló kiadások jelentősége a nyomokban felszerkenő kutatómunkában, a feldolgozásokban és átértékelésekben szokott megmutatkozni. Mindkét kiadó jelentős kezdeményezéseket tesz ebben az irányban is. Halász (igen szép bevezetésében) Madách ifjúkori drámáinak átértékelését indítja el. Eddig nem sokra tartottuk őket; a bevezetés jó érzékkel mutat rá azokra az oroszlánckörmökre, amelyeket bennük észre kell vennünk. Más irányú, de éppúgy jelentős Staud újraértékelő kísérlete. Nagyon is régóta megszoktuk már, hogy a házassági tragédiáért minden felelősséget Erzsire hárítsunk, Madách anyját pedig szoborszerű fenségben lássuk. Staudban van bátorság arra, hogy ezen az ítéleten változtasson. Az eddiginél valószínűbb képet ad Erzsi rettentő helyzetéről ura bebörtönzése után; okokat hoz fel, amelyek többé-kevésbé valószínűtlenné teszik Erzsi házasságtörését, s egy kis éllel mutatja be az anya rideg elzárkózását és környörtelenségét súlyos helyzetben lévő menyé iránt. Mintha a józan, reális szemlélet kezdené áthatni az eddigi merev, patetikus erkölcsbírálatot. Maguk a szövegek tesznek lehetővé Halász kiadásában még egy ilyen helyesbítést. Tudjuk, hogy Madách kerek másfél évig Szalay *Pesti Hirlopjának* küldözgetett tudósításokat meggyéje közgyűléseiről. Ezeket a tudósításokat, különösen eredeti fogalmazásukban, eddig sötét ombergnyűlölettel teli, csupa gúny írásoknak tüntetik fel. Halász kiadása meggyőz bennünket arról, hogy tévedtünk, — ha nem is a tényben, de a színészben. Van ezekben az írásokban tagadó szellemi elég, a gúny is meg-megszóal bennük, de akad másrésről elég sok bizakodás és derűlátás is. A szerkesztőnek sem kellett rajtuk annyit enyhíteni és változtatni, mint eddig hittük.

Még sok kisebb-nagyobb részletkérdést tudnánk felsorolni, amelynek tisztázására most már, a teljes Madách birtokában, megvan a lehetőség. Halász és Staud szép kezdeményezése azt a feladatot rója irodalmi kutatásunkra, hogy valóban éljen is ezzel a lehetőséggel. Barta János.

Rédey Tivadar: Ódry Árpád. Bp., 1942. (Franklin.) 30 l., 1 arcképmell.

Ha majd egyszer eljön a magyar színháztudomány aranykora és minden magyar színész megkapja az őt megillető megemlékezést, Ódry Árpád életművét bizonyára terjedelmes monográfia fogja méltatni. De készüljön még oly vas-kos kötet felejtethetetlen nagy színészünkéről, lényegében jelentősebbet aligha fog mondhatni annál, amit Rédey Tivadar jellemvázlata nyújt. Nehezség azért, mert a jeles szerző a kortárs hitelességével tesz tanúságot Ódry alakító művésze mellett, hanem mert megvan az a képessége, hogy a szerep színpadi életrekeltését örökérvényű esztétikai és dramaturgiai igazságok rendszerében lássa és láttassa. Rédey kis tanulmánya szűkre szabott terjedelme ellenére is

mind horizontálisan, mind vertikálisan hű képét adja Ódry színészi képességeinek. Pár vonással megrajzolja fejlődését a hősszerelmes szalonszínésztől Fauston, Hamleten, Othellón, Solnessen keresztül Prosperóig és a Gréban-féle Passio Jézusáig, egyben pedig rámutat jellemábrázoló készségének mély líraiságára, melyben eszesség és stílustisztelet, elragadtatottság és tanultság, művészi öntudat és emberi alázat olvadt össze harmonikus egésszé. Rédey Tivadar tanulmánya a Gyulai Páltól sugalmazott magyar műbírálat nemes hagyományait folytatja: a művelt nagyközönség számára készült ismertetés egyúttal tudományos érvényű színészettörténeti arckép. *rtr.*

Tóth László: Erdélyi biedermeier. Szeged, 1942, 19 (1) 1. Széphalom-könyvtár 33. szám.

A hozzászólásokban és tanulmányokban mindinkább gazdagodó magyar biedermeier-kutatás történetében új és nem érdektelen állomást jelent Tóth László tanulmánya az erdélyi biedermeier-ről. Tóth Lászlónak nem első hozzászólása ez ehhez a kérdéshez. „Német polgárság — magyar biedermeier“ című cikkében (Magyar Szemle, 1941. augusztus), — melyben egyébként Pukánszky Bélának és Zolnai Bélának egy-egy művét ismerteti, — már rámutatott a biedermeier-kor társadalomtörténeti jelentőségére s ezzel kapcsolatban utalt egy eddig ismeretlen tényre is: arra, hogy József nádornak és körének életmódja, egyénisége mennyire biedermeier s annyival inkább jellemző a korra, hogy éppen a nádor családjában és körében találunk polgári életformákat és gondolkodást. Legújabb cikkében ismét új és érdekes adalékkal gazdagítja a biedermeier-kutatást, amennyiben nagy vonásokban bemutatja az erdélyi biedermeier-t. Legjellegzetesebb jelensége ennek Újfalvy Sándornak, az erdélyi nemes úrnak most megjelent emlékirata. Mint minden emlékirat, úgy ez is különösen jellemző korára és érdekes színekben bontakozik ki előttünk Erdély élete a múlt század első felében. Érdekesen fejtegeti Tóth László, hogy mi az, amit Újfalvy emlékiratai a biedermeier-kutatáshoz, különösen mint erdélyi sajtóságotkat hozzátesznek? Rámutat a kor mélyenfekvő gazdasági és lelki változásaira. Megállapítja, hogy Erdélyben kizárólag a magyar társadalom legfelsőbb rétegei hordozói a biedermeier-eszményeknek. *Cs. Gárdonyi Klára.*

Kristóf György: Királyhágón inneni írók Erdélyben. Kolozsvár, 1942. Kolozsvári Tudományos Könyvtár 2. sz. 252 (4) 1.

A kolozsvári egyetem tudós tanára két, szaktudományunkban már több-
 ízben boncolt tárgyát, a tájbudat és a nemzeti irodalom egységének kérdé-
 vel foglalkozik. (Legutóbb Sárkány Oszkár: *A tájesszény változásai a ma-
 gyar költészetben Petőfiig*. Bp., 1935 és Varjas Béla: *Erdély és irodalmunk
 nemzeti egysége*. Bp., 1934.) Vizsgálódása folyamán alkalma nyílik e kérdést
 igen sokoldalúan megvilágítani s még az általa fölvetett szempontoknál is
 gazdagabb eredményekre jutnia. Ennek oka kétségtelenül az, hogy a táj nem
 holt, változatlan vagy éppen mozdulatlanlanságra ítélt valami, hanem bonyolult
 szerkezetű miatt alkalmas vagy alkalmatlan tényező a történelmet alakító és
 szemlélő ember előtt. Tájhoz nép és annak eseménysorozata kapcsolódik, s így
 jelen esetben az Erdély-fogalom természetesen — függetlenül a szemlélő egyén,
 író stb. lelkivilágától is — igen változatos. A felhozott példák tehát nem-
 csak az erdélyi táj, hanem az erdélyi nép és jelen vagy múlt egy-egy meg-
 mutatkozásához kapcsolódnak. Az egyén tapasztalatait az irodalom közvetíti

a közönséghez, s itt ebben a kiszámíthatatlan ösztönöktől fűtött kohóban ötvöződik a nemzet felfogása Erdélyről. A királyháгонinnen írók Erdélyjárásának jelentőségét egyébként így foglalja össze: „gazdagították irodalmunkat, fokozták az Erdély-ismeretet, előmozdították a közjogi, mélyítették a nemzetársadalmi uniót, a magyarság népi, közművelődési és történetpolitikai egységét...” Eszmeindító bevezetése a magyar vonatkozásokat jól szemeltartó elméleti alapvetés. Az alkalmazás: egy-egy kiemelkedő egyéniségünk pályafutása során Erdély népével és földjével történt találkozásának bemutatása. E metszőpontok közül több már elhalványodott, kikutatásuk tehát a tudománynak értékes szolgálat. Tágabb körben pedig élvezetes és érdekes olvasmány, amely igen jó keresztmetszetét adja Erdély politikai és művelődéstörténetének is.

—ry.

Csery-Clauser Mihály: Széchenyi napjai. Bp., 1942. (Rózsavölgyi.) 190 l.

Széchenyi István mindig időszerű volt számunkra. Akkor is, amikor nem akarták ezt elismerni, amikor — a gyakran mesterségesen felfűjt ellentétkeresésben — ellenfelének, Kossuthnak adták a palmát. Még ma is kísért ez a bomlasztó törekvés, amely hazánknak ezt a két nagy fiát csak úgy tudja szemléltetni, ha szembeállítja őket. Mintha *ömmagukban* nem volnának értékek! Széchenyi értéke a ma szemléletében még nagyobbra nőtt, végre már tudjuk szellemi és reális alkotásain át megérteni. Ma tudjuk igazán, mit jelentett nekünk. Száz év kellett ahhoz, hogy világosan rájőjjünk gondolatainak örök igazságára. És ezért van az, hogy hiába jelenik meg Széchenyiről özönével a munkák tömege, szinte azt mondhatjuk: nem elég! Át kell itatódnia a magyar közvéleményben Széchenyinek. Az *első Széchenyinek*, aki gondolataival itt jár köztünk, int, vezet és visszatart. Csery-Clauser Mihály új utat nyit a Széchenyi-megismeréshez. Ő azt a Széchenyit mutatja be nekünk, aki naplójában őszintén feltárta érzéseit, akaratát és maró kétségeit. De nem a könyv szerzője beszél, hanem Széchenyi. A naplóból kiragadja azokat a részeket, amelyek legtisztábban, legkristályosabban mutatják nekünk a legnagyobb magyart. Egy ember lelki fejlődése a zenitig, majd tragikus bukása pontosan és világosan kirajzolódik a könyv lapjain. Csery-Clauser nem önkényesen választotta ki a naplórészeket, hanem mindig ennek a fejlődésnek az alapján. Különösen hálásaknak kell lennünk azért, mert a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tette ezzel a kis összeállításával a mult század derekának legérdekesebb, de egyúttal legnehezebb olvasmányát, Széchenyi Naplóját.

Batizi László.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. Bp., 1941. Officina. 110 l. Officina-Képeskönyvek, 30—31.

Az első nagyszabású kísérlet, amely az Erasmus megindította szellemi áramlat magyarországi hatásáról összefoglaló képet adott, s annak itteni jelentőségét meglátta, Thienemann Tivadarnak csaknem két évtizede megírt remek tanulmánya, a *Mohács és Erasmus* volt. (Minerva, 1924.) Hatása a magyar történetírásra messze meghaladta egy tanulmány kisugárzó erejét. T. Waldapfel Imre most arra vállalkozott, hogy az azóta jelentékeny halakást tett Erasmus-irodalom és az Erasmus-levelek új kiadása alapján, mely immár 1532-ig ért el, a kérdést tovább vigye. Tárgyát filológiai módszerrel közelíti meg Erasmus publicisztikai egyéniségét vizsgálva. Levelezésének, illetve politikai iratainak gondos figyelembevételével állapítja meg, mi volt a véleménye Erasmusnak a magyar

hivatásról, törökről, európai összetartásról s ez mennyire döntötte el gyakorlati magatartását. Erasmus, mint az oszthatatlan „*respublica Christiana*“ legfőbb védelmezője a törökellenes vállalatot kívánta, de előfeltételének az európai „polgárháború“ megszüntetését tartotta. Ebben a szellemben segített közvetíteni a János és Ferdinánd közötti trónviszályban is s ezért fordult el János királytól, mikor az a magyar missziót föladván török segítséghez folyamodott. Ugyanakkor azonban, mivel minden dolgot az eszmék felől tekintett, a törökben sem tudott szörnyeteget látni, hanem olyan népet, amely rábeszéléssel megtéríthető. Erasmus magyar barátai aligha osztottak ebben a hiedelmében s ezért még jobban igyekeztek az európai összefogás ügyében közremunkálni. A T. Waldapfel Imre által nagy szorgalommal fölkatartott ismeretlen adatok, összefüggések, mélyreható értelmezések ismeretében az erasmusi szellemi magatartást a török kérdést illetően ezentúl erkölcsileg pozitívnek kell fölfognunk, gyakorlati szempontból azonban még mindig legalább is hatástalannak. Az erasmisták ezenfelül valóban elszigetelődtek és visszahúzódtak tanulmányaik körébe.

Kardos Tibor.

Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. Bp., 1942. (Franklin.) 178 l.

A Szekfü Gyula szerkesztésében megjelenő Magyar életrajzok-sorozatban újabb Teleki-életrajz látott napvilágot. A *Kegyenc* évszázados ünneplése alkalmával több megemlékezés történt Teleki Lászlóról. Főképpen politikai szerepléséről. Lengyel Tamás könnyed előadásban világosan és élvezetesen összefoglalja a Teleki Lászlóról szóló meglehetősen nagy és bőséges irodalmat. Mélyen belenyúl az emigráció életébe, jóformán ez teszi műve gerincét. Teleki lobogó szenvedélyessége szinte áthívíti magát az író is és hőse rapszodikus óvét gördülékenyen, lényeges vonásokra szorítva rajzolja meg. Teleki, a politikus áll előttünk, irodalmi munkássága érdemi színvonalon jut szóhoz a tíz éves könyvecskében. Az események gyors előadásában világosan látjuk Teleki alakját, de a történelmi események bőségében kissé háttérbe szorul a lélekrajz, ami voltaképpen feltárná előttünk Teleki László felfogásának, életszemléletének indokait. Lengyel Tamás kitűnően összefoglalja Teleki László életét a mult század mozgalmas életének keretében. Nem időzik feleslegesen a nem kellően bizonyítható mozzanatok mellett. Teleki tragikus végének összes indítékait elmondja, de tárgyilagos szemlélettel nem foglal állást egyik vélemény mellett sem, hiszen örök rejtély fedi tulajdonképpen a revolver dörrenésének okát. A könyv hasznos munka, élvezetes összefoglalása a mult század magyar politikai problémáinak, amelyek a nemzet és uralkodóház viszonyát állandóan robbanásra készen tartották.

Romhányi Gyula.

M. Beleznyai M. Cecília: A Felsőmagyarországi Minerva 1825—1836. Eger, 1942. Szerző. 62 (2) l.

Örvendetes, hogy a magyar irodalmi tanszék tanárai egyre több sajtótörténeti tárgyat dolgoztatnak fel, mert e sok tekintetben még kiaknázásra váró munkaterületen gazdagon van megoldásra váró feladat. Beleznyai értekezése kimerítő forrástanulmányok alapján igyekezett Felsőmagyarországnak, helyesebben Kassának erre a fontos, XIX. században keletkezett folyóiratának életére minél élesebb fényt vetíteni. A Felsőmagyarországi Minerva c. „nemzeti folyóírás“ 1825. január havában indult meg 403 előfizetővel. Szerkesztője és mecénása Dessewffy József. A lap enciklopédikus jellegű, tuda-

mányos folyóirat volt. Szépirodalmi vonatkozású anyaga négy költői egyéniség: Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty és Bajza hatását érezteti. A Minervának 10 évfolyama jelent meg 1825—1836-ig 40 kötetben, amikor íróinak és mecénásainak fáradozása ellonére megszűnt. Igen fontos lett volna, ha a szerző beállítja a vizsgált folyóiratot periodikánk történetének megfelelő, őt megillető helyére, vagyis tudatosabban végezte volna sajtótörténeti kutatásait, mert akkor gazdagabb eredményekhez jutott volna. E követeléseinktől azonban egy doktori értekezés keretén belül el kell tekintenünk, ez már nagyobb kutatómunka feltétele.

—a.

Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. Kolozsvár, 1941. Szerző. 135 (1) l.

1867 májusában Kossuth Párizsba utazott. Itt vette hírt a kiegyezésnek. Határtalan felháborodásában levelet intézett Deák Ferenchez és annak másolatát egyidőben megküldte a Böszörményi László szerkesztette Magyar Újságnak; Deák azonban a válaszadást elhárította magától azzal, hogy szereplése nyilvános volt és véleményét parlamenti határozattal fogadták el. Deák helyett annál erőteljesebben vették védelmükbe a kiegyezés művét pártjának vezető emberei és a kiegyezéspárti újságok, elsősorban a Pesti Napló és annak szerkesztője, Kemény Zsigmond. A Kossuthnak adott feleletek természetesen nem voltak híjával a heves kifakadásoknak a szabadságharc egykori vezére ellen, mire Kossuth, most már önmaga védelmében, ismételten újra felémelte szavát. A sokáig emlékezetes vita, amely csak az 1867-es esztendő végén csitult el, eleven körvonalakkal domborodik ki Dányi dolgozatából Dícséretreméltó ítélőképességgel válogatja ki és elemzi a legjellemzőbb, legértékesebb hozzászólásokat, majd összegezve eredményeit, felveti a kérdést, kinek volt igaza: a kiegyezés híveinek vagy ellenzőinek. Szerettük volna, ha a vitának a továbbiakban gyakorolt hatását is behatóbban szemügyre vette volna: a számos ellenzéki megnyilatkozás Kossuth-ünneplő frázisai sok tekintetben a következő évtizedek közéletének alaphangját ütötték meg: a közjogi viták óles aláfestéssel színezték mind politikai, mind kulturális életünket. Mindenképpen értékes adalék azonban Dányi művének gazdag anyaga politikai irodalmunk és időszaki sajtónk történetéhez.

D. B.

Kunszery Gyula: Magyar írók bűnperei. Bp., 1942. (Aurora.) 63 (1) l.

Szerző összefüggően tárgyalja azoknak a magyar íróknak az ügyeit, akik bármilyen okból, de rendszerint irodalmi munkásságukkal kapcsolatban összeütközésbe kerültek felettes hatóságokkal. A kis füzetet olvasva megállapíthatjuk, hogy alig van magyar író, aki ebből a tanulmányból kimaradt volna. Ennek okát a szerző abban látja, hogy az egyéni igazságkeresők, vagy mondjuk, a szellem szabadságának harcosai okvetlenül beleütköznek a közönség számára szükségképpen föllállított korlátokba. Szerző munkájának tudományos szempontból nincs jelentősége (amire, úgy hisszük, nem is tart igényt) és meglehetősen egyéni beállításban adja elő mondanivalóját.

Cs. G. K.

Athenaeum. — 1942. 2. sz. Lengyel Lajos: *A filozófia alapproblémája „Az ember tragédiájá”-ban.* Madách filozófiájának a filozófiatörténet keretében illesztett újszemponitú bemutatása. „Madách nem a felsőbbrendű ember felszabadult ösztöneit teszi az emberi cselekvés értékmérőjévé, hanem az ösztöniség korlátai között is megvalósítandó isteni eszmét.”

Budapesti Szemle. — 1942. június, 775 sz. Galamb Sándor: *Csiky Gergely színművei.* Csiky Gergely legnagyobb érdeme a magyar társadalmi dráma megteremtése. Amíg előtte egy-két kísérlet történt ebben az irányban, addig nyomban a Proletárok után egyszerre megszorodik a polgári dráma művelőinek száma. A kilencvenes évek elején feltűnő, hogy Herczeg Ferencnek is Csiky sikerei adhattak ösztönzést a polgári dráma művelésére. Csiky darabjaiban a sajátosan magyar vonás aránylag kevés. Ez azonban csak részben magának az írónak a hibája. Ha mindenáron és minden ízében magyar akart volna lenni, akkor neki is vissza kellett volna nyúlnia a vidéki hangulatú és vidéki levegőjű régi magyar vígjáték alakjaihoz és tárgyaihoz. Nagyobb baj, hogy valóban élő alakjait nem tudta elmélyíteni. Tekintete a jellemnek csak külső vonásait veszi észre és darabjaiban nem a lelki fejlődés, nem a pszichológia a lényeges, hanem az érdekes mese. Ember- és társadalomfelfogása inkább átlagpolgárinak tűnik fel, és úgy érezzük, hogy darabjainak happy end-jei nem annyira megalkuvások, mint inkább az író el nem mélyült sors-elgondolásából fakadnak. Darabjainak legnagyobb érdeme technikájukban rejlik. A hatásos jelenetek és fordulatok egész sorát pergeti le a néző szemé előtt, a nagy jelenetet páratlan gondnal készíti elő, a csattanót mesterienn tudja kihegyezni és kitűnően tudja a tömegeket mozgatni. Éppen ilyen ügyességgel tudja alakjait a színpadon összehozni. A modern dráma dialógusát kevésbé fejlesztette tovább. Beszélgető módja símább és fesztelenebb, mint legtöbb elődjéé, s párbeszédeiből nem hiányzik az ötletosság és elevenség, legtöbbször azonban valami vas-kosság telepszik rájuk. — Gálos Rezső: *Enyém, Tied, Övé.* Tartalmas tanulmány arról, hogyan mintázta Jókai e regénye alakjait kortársakról. Különösen értékesek azok az adatok, amelyek a regény főhősének: Aldorfay Incének alakját világítják meg. — Október, 779. sz. Sebestyén Károly: *Széljegyzetek egy önéletrajzhoz.* Herbert George Wells önéletrajzának kritikai megjegyzésekkel kísért ismertetése. — November, 780. sz. Hankiss János: *A magyar irodalom hídvörői.* Az érdekes tanulmány arra világít rá, hogy milyen alkalmak és körülmények magyarázzák meg egyes íróinknak idegen nyelvre való fordítását, azután milyen életviszonyok és képességek készítetik magát a fordítót e munkájára. — Rédey Tivadar: *Egy év magyar drámatermése.* Jelentés a Vojnits-díjjal jutalmazandó hazai színművekről. A bemutatott darabok egyike sem ulti meg azt a mértéket, amelynek alapján a Vojnits-díj kiadható lenne.

Donauropa. — 1942. 8. sz. Csery-Clausner Mihály: *Die Rolle Ungarns in der südosteuropäischen Kulturgeschichte.* Magyarországnak mindig a „Pax

Hungarica“, illetőleg a „Pax Danubiana“ szellemében teljesítette kultúrfeladatát Délkelet-Európában.

Erdélyi Múzeum. — 1942. 3. sz. Herpei János: *Az erdélyi nyomdászat történetéhez*. Bácsi István állítólagos nyomdász életrajzára, a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetére, valamint Tótfalusi Kis Miklósról és családjára vonatkozó újabb adalékok. — Tolnai Gábor: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító*. Lázár János 1761-ben részleteket fordít latinra Voltaire *Essai sur les moeurs* című művéből. Az első hazai Voltaire-fordítás ez, mely az erdélyi felvilágosodással kapcsolatos.

Győri Szemle. — 1942. 2. sz. Jenei Ferenc: *A legnagyobb magyar és Győr*. Gróf Széchenyi István győri kapcsolatai. — Gálos Rezső: *Kisfaludy Sándor és Dukai Takách Judit*. Utóbbi költői elindulásának rajza és kiadatlan levele [Duka, 1815. IX. 13.] Kisfaludy Sándorhoz. — Lám Frigyes: *Győr a magyar regény- és novellairodalomban*. (1.) A győri tárgyat feldolgozó szépprózaírók és alkotásaik seregszemléje Virághalmi Ferencről, aki olsónok (1858) használta fel regényeiben a város történetét; győri tárgyú regényeket írtak még, hogy csak a nagyobb neveket emeljük ki: Jókai Mór, Vas Gereben, Tarczai György. — Jenei Ferenc: *Enekek gyűjteménye*. (4.) Három ének szövegének közlése: *A szerelem, Szerelem érzés, Fogadás*.

Katolikus Szemle. — 1942. 7. sz. Ágoston Julián: *Tójlélek és líra*. „A táj éppen úgy kiverődik a költő versein, mint élményeinek üdesége. Talán csak egy kis színtolt, — de megkülönböztető jellegű.“ — 8. sz. Márfy Oszkár: *Magyar hallgatók olasz egyetemeken*. Veress Endre *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai* című munkájának részletekben való ismertetése. — Kósa János: *Családi kör*. Eötvös József és családja, fiával, Lóránddal való levelezésének tükrében. — 9. sz. Lukács Gáspár: *A paraszti regény, mint korjelenség*. Elvi jelentőségű megjegyzések az újabb európai regény népies hajtásáról (Reymont, Hamsun, Buck, Steinbeck, Giono) és annak a hazai regényirodalomra (Móricz, Szabó Dezső) tett hatásáról. — König Kelemen: *Koháry István*. Írói arckép „eddig fel nem használt levéltári adatok“ alapján.

Koszorú. — 1942. 1. sz. Bán Aladár: *Gyóni Géza élete és költészete*. Alkalmi visszappillantás halálának 25. évfordulóján. — Havas István: *A „Fogoly lengyel“ költője*. Csengey Gusztáv születésének századik évfordulójára készült színes pályakép. — Birkás Géza: *Jean de Bonnefon* (1866—1928). A francia Petőfi-kultusz egyik apostoláról, aki 1923-ban a Sorbonne Petőfi-ünnepélyét rendezte.

Libanon. — 1942. 1. sz. Elek Oszkár: *Kardos Albert*. Ünneplő méltatás 80. születésnapja alkalmából.

Magyar Szemle. — 1942. 43. kötet. 3. sz. Némédi Lajos: *Kuthy Lajos a magyar jellemről*. „A közjellem rajza a *Polgári Szózat*ban és a népjellem rajza a *Hazai rejtelmek*ben, szerencsésen egészítik ki egymást s alkotójuknak a magyar közismeret bűvárai között előkelő helyet biztosítanak.“

Ország Útja. — 1942. 7. sz. Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyar színpad jubileuma.* A kolozsvári színház 150 éves története madártávlatból.

Protestáns Szemle. — 1942. 8. sz. Szász Károly: *Egy régi öreg pap leveleiből.* Adalékok Szász Károly ref. püspök levelesládájából. (Dobos János lelkész két levele [1879. V. 9. és V. 12.]; az első önéletrajzi.) — Kovács Endre: *Németh László kritikai szerepe.* „Lidérces nyugtalansága, mohó tudásvágya, irodalmat életté változtató vénája a legjobb bizonyítéka annak, hogy ebben a célban mindnyájan egyetértünk.“

Soproni Szemle. — 1942. 3. sz. Benkő László: *A Bánk bán soproni vonatkozásai.* Ezek: a Tragédiában szereplő Martinsdorf a sopronmegyei Nagymárton; 1793-ban egy soproni fiatal katona, Lakfalvy Ede, levélben felszólította Schillert, hogy Bánk bán történetét tragédiában dolgozza fel; a Melinda nevet Katona Cseri Péternek ma már csak egyetlen példányban, a soproni líceum könyvtárában meglévő *Ottó vagy a zabolatlan indulatok áldozata* (1812) című románijából vette; Bárány Boldizsár, a Bánk bán rostájának írója soproni diák volt. — Csatkai Endre: *Gyóni Géza tevékenysége a soproni Kultúrában.* Gyóni az 1911-ben indított szépirodalmi folyóiratban számottevő költői és bírálói tevékenységet fejtett ki.

Sorsunk. — 1942. 6. sz. Juhász Géza: *A vidéki költő.* „Oláh Gábor mindent akar, mindent vállalt. Mindenem, amit csinált, ott a nagyság fuvalata.“ — 7. sz. Sík Sándor: *Móricz Zsigmond* jelenetekben, egyes képekben látja a valóságot, ezért is elsősorban a novellában klasszikus. „Parasztábrázolása a Tiszántúl kemény és sűrűvérű kálvinista népének vonásait hordozza, a katolikus dunántúli, szegedvidéki, vagy székely föld népének bizonyos jellemző vonásait már kevésbé veszi észre.“

Szabolcsi Szemle. — 1942. 1—2. sz. Turóczy Zoltán: *Bessenyei György.* A Bessenyei-Társaságban elmondott emlékebeszéd. — Belohorszky Ferenc: *Az élő Bessenyei.* Alkalmi emlékezés.

Új Magyar Museum. — 1942. 1. kötet. 1. sz. Sziklay László: *Kazinczy jegyében.* „A mi kötelességünk az, hogy kiműveljük a magunk parlagiát, felszínre hozzuk tájunk magyarságának sajátos értékeit.“ — Semetkay József: *A költő és a táj.* Az újabb erdélyi líra ismertetése.

Vigilia. — 1942. 9. sz. Fényi András: *Harsányi Lajos költészete.* „Hangja ott hallatszott az új katolikus líra hajnalán s ma is egyik vezető szólam az ő költészete.“

Pintér Jenő síremlékének leleplezésekor.

Harmadszor zárandokolt kihűlt tetemedhez a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, ahogy mindannyian és mindannyiszor el kell, hogy zárandokoljunk szellemedhez, valahányszor stúdiumunk ihlete kezünkbe adja a tollat. Nekünk, barátainak a szívünkbe állította emlékedet szereteted, megértésed, amellyel a tiéddele egyirányú munkánkat figyelte, serkentette; a magyar irodalomtörténetírás jövőjéde munkásaiba nagy művednek nyolc köteté fogja beleéptetni Pintér Jenő emlékéte. Itt strodon ez a szimbolum az egész magyarsághoz szól, hirdetvéde az önfeláldozó, önemésztő munka bajnoki dícsőségete. Az Irodalomtörténeti Társaság, amelynek bensősége körében lángolt a legmagasabbra ez az önfeláldozó munkakéde, mely tisztelettel teszi koszorúját erre az emlékre, tanúságot tévéde arról, hogy Benned a szív embere mellett a tudományos munka fáradhatatlan lendülete tisztelete, szerette.

Es koszorút tesz síremlékedre a M. Tud. Akadémia is, amely büszkén tette a babért már életedben is homlokodra, most pedig emléked előtt meghajléssal vallja, hogy életed munkája méltó volt azokhoz, akiket az Akadémiában elődeidül emlegetél: Toldy Ferenchez, Imre Sándorhoz, id. Szimneyi Józsefhez. Legyen ez emléke által megjelölt föld a magyar tudomány harcosainak a jövőben biztatója, egyben a hitvesi szeretetnek és a magyar tudományosság hódotlatának jelképe.

Alszeghy Zsolt.

Pintér Jenő munkaterülete.

Az 1940. évi november 10. napján a Kerepesi temető ismét egy nagy halottal gazdagodott, a hazai művelődésügy ellenben elvesztette egyik kimagasló alakját: Pintér Jenőt, aki hatvanadik éve küszöbén ment el innen.

Két kultúrterületen töltötte be hivatását. Az egyik, amely minden valószínűség szerint a nagyobb munkaterülete, az irodalomtörténeté volt. A nagy elme tudásával és lelkiismeretes odaadásával tárta föl ezt az óriási mezőt, a honfoglalástól a XIX. század végéig terjedő időszakot, megírván *Magyar irodalomtörténetét*. A munka művelt köreinkben csakhamar elterjedt és ma közismerten csak a *Nagy Pintér* néven említik.

A mű első hét köteté az 1930. és 1934. esztendő között jelent meg, 5690 lapon számol be a szerző kutatásairól, a régebben és a ma napfényre jutott anyag új értékeléséről. A XX. század első harmadáról beszámoló kettős köteté 1420 lapon a szerző halála után 1941. decemberében jelent meg, özvegyének: Battlay Borbájának gondos kiadásában.

Öszegyűjtött és feldolgozott adatainak gazdagságát úgy foglalta össze Pintér, oly céltudatos, egységes felfogással építette föl, mint nemzeti szellemünknek láncolatot, soha sem szűnő önvédelmi harcát. A küzdelem hőse: a magyar lélek, mely ott ragyog fel a lírában, az elbeszélő költészetben, a regényben és mindenrendű írói alkotásban. A harcolók jellegzetosságával ő mutatkozik meg a világ előtt. ő adja szájról-szája azt, amit a tudat alatt hordtunk és éreztünk,

Énekeinkben mindenkor a nemzetélet lelki motívumai, ívelése és válságos tusái törtek fel a szó szárnyán. De a Nagy Pintér olvasójának a szíve a korfestésen, eszmék és cselekedetek során túl nemcsak világossággal, hanem melegséggel is megtelítődik. Írása, mely az irodalomban jelentkező művek tartalmát vizsgálat alá veszi, mikor beszámol arról, mennyiben felel meg a művészet törvényeinek, rámutat arra is, hogy milyen befolyása volt életünkre, tehát harmóniában volt-e az emberi és erkölcsi törvényekkel! Eredményei nagy érdekléssel rajzolják meg az utat, merre járt a nemzeti szellem, mi volt az, amivel betöltötte a lelket és hogyan ált vele az egybetartó közület! Valójában lelki tartalmunk értékelését kapjuk művében, mikor tudatossá teszi azokat az eszményeket, amiket átadott az író, kiben a nemzet géniusza jelentkezett, hogy megszólaljon. Ítélete nyomán állíthatjuk, hogy írónkban a nemzeti öröm és fájdalom mindig emberi volt, körkérés nélküli akkor is, midőn a faj legintranzigensebb színeivel, ízével és hangjával nyilatkozott meg, akár dalban vagy prózában. Íróink a nagy világáramlatoknak, melyek egy-egy kort érintettek, antennái voltak, de igyekvésökben majd mindenkor egyéni és művészi átadók. Művében ez az írói erő kisugárzása. A nagyszabású írótehetség nyilatkozik meg ebben, ami Pintér munkáját nemcsak a tudósok, hanem a nevelők, a szociológusok és kultúrpolitikusok szemében is kívánatos értéké teszi. Irodalomtörténete ezzel olyan tükör lett, melybe nyugodt szívvel tekintünk; hiszen hazai szelleméletünknek mindenkori való szemléletét találjuk meg benne.

Adja az czeréves magyar irodalomnak rendszerező kodifikálását, fejlődésnek pragmatikus útjelzését, egészében pedig műveltségünk alkotó erejének győzedelmes bizonyítékait. Az egyes fejezetek a maguk tagolásában egy-egy korszak valóság-hangjai. Megértői a nagy kezdetnek, a herosi folytatásnak, amit a szellem szintjeért ösztönösen vagy tudatosan végzett nálunk is egy-egy kor sok névtelen, vagy neves írója, s önékose. Meggyőző okfejtéssel láttatja meg az utókorral, hogy nem dísz, nem pusztán szórakoztató eszköz volt itt a literatura, hanem a törődöttök, a levertek vígasza, a harcolók lelki kenyere. (Kurucköltészet, stb.)

Vegyük csak a regényt például, a legnépszerűbb olvasmányt. Az angol regény főtulajdonsága a szórakoztatás (Dickens), a németé az elmélkedés (Goethe), a franciáé a szellem monumentalitása (Victor Hugo), az olaszé az élet ragyogtatása (Boccaccio). A magyar regény a létfenntartás küzdelmét festi, hol borultabb, hol derültebb hangon. (Eötvös József br., Jókai, stb.) A kelet és nyugat ütközőjén állva, nem is volt egyéb a mi sorsunk mint állandó életveszély és ez az örök órállás rányomta bélyegét szellemünkre s az irodalomra is.

Vagy nem tesznek-e erről tanubizonyosságot költőink: Balassa, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany? Ha pedig valaki bele tudott látni abba a rejtelmes misztériumba, amit költészetünk a maga egészében jelent, akkor Pintér Jenő a mélylátók egyik legnagyobbja.

Harminc éven át foglalkozott tudatosan és behatóan az irodalomtörténet-írás lényegével, bensőséges feladataival. Gyűjtött, kutatót, tanulmányozva eredetiségükben a forrásműveket, fonta egyetemes koszorúba a szerte heverő szálakat; megtalálta, honnan jönnek, és meglátta, hová vezetnek. Oly tudós filozófiája, melynek világításánál csupán a nagyszabású józanság és a páratlan sz-

retet oldhatja meg jól a kitűzött feladatokat. Egy emberöltő munkája, izzó élménye kellett tehát a nyolckötetes irodalomtörténet egyetlenes megírásához. Betűi tengeréből oly képsorozat kívánkozik a napfényre, oly valóságok rajzai merülnek fel előttünk, amelyek korok törekvését, egymásra következését, valamint tartalmok irányát értetik meg velünk. Egy-egy korszak Pintér-i képe külön magyarázója és megértetője az idők szellemének, mint akárhány kötetet kitevő történeti rajz. Óriási anyagból választotta ki a szerző a lényeges vonásokat, az egybetartozó elemeket, amik döntően hatottak a maguk idejében, mint most az ő műve beszámoló szerepében is.

Lapidáris irálya, mely a szerző határozott egyéniségének jellemző kifejezője, szinte a tett erejével hat ránk. Az erő ércszava, mely a meggyőződés hitét sugalmazza s elülteti bennünk a mű gondolatainak és ítéleteinek ható igazságát, a Pázmány Péter tudatos írásaira vall.

A könyv a tudomány tiszteletre méltó nyelvén nagy tanulásra figyelmezteti olvasóit, arra, hogy ilyen nagy szellemi epepeát megharcoló nemzet az Idők árjában sohasem veszhet el, mert amit kiharcolt szelleme, az mint világitó fáklya besugározza jövője útjait is. A szellem is alkotásaiban él tovább, halhatatlansága pedig zálog további örök fennmaradásunkra.

Vázlatos följegyzéseimet Pintér irodalomtörténeti munkásságáról: a mű előszavából vett idézettel végzem.

„ — Alaposságra, teljességre, tárgyilagosságra törekedtem, alaposságra az írók tanulmányozásában, teljességre az irodalomtörténeti szakirodalom egybegyűjtésében, tárgyilagosságra az esztétikai és történeti méltatásban. Hiányok, tévedések, hibák mindamellett becsúszhattak egyes fejezetekbe. Ez minden emberi munka közös sorsa.“

... Im, a nagy alkotó szerény szava!

*

A másik terület a pedagógiáé volt, azt mondhatjuk az az élettér, amelyen Pintér Jenő munkásságának gyakorlati része folyt le, az ifjúság nevelése azoknak az eszményeknek a megvalósítására, melyeket mint irodalomtörténész a magyar írók műveiből vett lelkébe. Nála a pedagógia és az irodalomtörténet tudománya nem elskatulyázott két ország volt, hanem két élő hatalmasság, mely termékenyen hatott egymásra. Olyan bensőséges, igazságokat felismerő elménél, amilyen az ő meleg lelke volt, ez nem is történetelt másképp. A multi és a jelenlegi irodalom klasszikus műveinek tanulmányozása tette őt alkotó pedagógussá is, hiszen lépten-nyomon látta, hogy a nemzeti írók egyúttal nemzetük legnagyobb tanítói.

A *Bánk bán*, a *János vitéz*, a *Toldi*, a *Buda halála*, *Az ember tragédiája*: az ember- és nemzetképzésnek valóban a bibliai, szent könyvek, melyekben az élet- és országküzdelem eleven problémái merülnek föl és egyben meg is oldódnak: igazságérzetünket kielégítően. Úgy, ahogy azt az élet valóságai parancsolják. Pintér Jenő pedagógiájának alapja az élő irodalom volt, mely nemcsak átjárta és betöltötte életfelfogását, hanem meg is termékenyítette. Az irodalomban csak az örök, ami a művészetet túl: élet. Ezért zsongott az ő tevékeny lelkében örökké a valóságok, a haladás és emelkedés egészséges szimfóniája, mert jól ismerte, mi a fikció és mi a reális való. Mint vérbeli tudós: megtanulta

az értékek valódi becstét a nemzeti erkölcsi világrend igazságait és ezeknek hűséges szolgálatában állt. Kereste és megtalálta a formát, mely mindig lényegét jelentett írásaiban, éppúgy, mint tetteiben. Nem volt elméletelhajzás, megvetette a száraz doktrinértséget; hanem amit megírt, megmondott és megtett, annak újszerű, élményszerű frissesége volt. Az, amit az élniakaró lélek keres.

Óvakodott a frázistól, a nagyhangú elméletek szavaitól; egy tény, amelyet maga keresett ki és megállapított, többet jelentett szemében, mint összehordott szentenciák kazalnyi tömege. Ismerte az emberi gyarlóságok egész sorozatát, számolt velök, mert tudta, hogy útjába akadnak. Tudta, hogy egyszerre le nem törhetők és azt is, hogy véglegesen soha ki nem írthatók. Ezért volt megértő és türelmes, jószívű és emberséges, elnéző, de irányító egyben. Vezér, aki tudatosan alapozta meg módszerét, a bizodalomnak, a hitnek törhetetlen útján. Ilyen úton haladt, mint tanár, ezt az utat követte mint a budapesti oktatás-ügy hivatalos vezére.

Ez a hivatali élenállás azonban nem tette elbizakodottá, csupán tudatosá; valakivé, aki érzi a feladat nagyságát, mely eléje mered, de érzi azt is, hogy annak merevségét a szociális világnézet és a kartársi együttérzés a magasból a szívekbe helyezi által. Mint nagy lélekbúvár tudta, hogy a hivatali és kormányzati értékek akkor érik el céljukat, amikor nem az önmagukórt való elteltségük nyomja el az élet fenséges megmozdulásait, hanem amidőn hajlékonyá termékenyülnek, elindító és mozgató tényezők lesznek. Hosszú pedagógiai pályámon kevés emberben láttam ezt az olviséget úgy megvalósulni, mint benne, akizhez harminc esztendei meghitt barátság fűzött s akivel pedagógiai életünk sok baját, gondját az iskolán kívüli egy-egy baráti összejövetelen tárgyaltuk meg, a hivatali formák nélkül.

A görög Plutarchos nagysága ismétlődött meg benne mint magyar nevelőben, tán még nagyobb és hatékonyabb formában is. Irodalomtörténeti korrajzai, képei és értékelései nagyobb skálájú síkon, modernebb és összetettebb viszonyok közt érteltek meg. Ezek az alkotások mutatják legszemléletesebben nagyságát s abban világfelfogását az emberi értékekről, a remekművek lényegéről és a művészet teremtő útjáról.

A nevelőmunka művelésének egy közkeletű veszedelme van: a könnyen bekövetkező egyoldalúság, mely akkor bénítja meg a lelket, mikor a pedagógus szakképzésben elszakad az élő világ egyéb tényezőitől. Tanítani, nevelni nem lehet szünet nélkül, szakadatlanul, mást nem látva, nem érezve. Valószínű, hogy más pályákon is fennáll ez az eshetőség, de a léleknek kisebb kára nélkül, mint itt. Az a lélek, mely a nevelőben lobog, maradjon friss, alkotásra képes, az energiák termékenységében; s ez akkor valósul meg, ha az élet más rokonterületeit is felismerni, vagy legalább megérteni igyekszik.

A mélyszívű írók, a lényegeket felfedező tudósok, ha tanárok, tanítók voltak, jó pedagógusoknak bizonyultak; örök példa rá Arany János nagykorösi tanársága. Pintér Jenő irodalomtörténeti nagy munkássága is megihlette pedagógiai törekvéseit. Az írólelkek búvára messzebbre, mélyebbre tudott eljutni tanári és főgagzatói feladatainak a megoldásában is. Az a ragyogó máglyatűz, amit ott gyújtott: rávilágított a másik területre is, és viszont.

Nagy kár, hogy oly váratlanul, az öreg kor bölcsességét meg nem érve, távozott el sorainkból!

Haras István.

Hírek.

Pintér Jenő síremléke. Társaságunk és folyóiratunk alapítójának, Pintér Jenőnek emlékét áldozatos kélekkel örököltette meg özvegye a Kercpesi-tetőben felállított művészi kivitelű szoborral, a jeles művész, *Bory Jenő* alkotásával. A síremléket felavató ünnepélyen — 1942. szeptember 20-án — a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében elnökünk, *Alszegehy Zsolt*,¹ a Kisfaludy-Társaság nevében *Kékly Lajos*, a Petőfi-Társaság nevében *Havas István*, az Országos Középiskolai Tanáregyesület nevében *Bernolák Kálmán*, a budapesti Tankerületi Főigazgató és tisztviselői kara nevében *Halász László* beszélt és helyezte el a kegyelet, a tisztelet és szeretet koszorúját. Az ünnepélyen Pintér Jenő többszáz főnyi tisztelője és barátja, írók, tudósok, tanárok és közéleti előkelőségek, valamint nagyszámú tanulóifjúság vett részt.

Móricz Zsigmond. (1879—1942.) A Nyugat-nemzedéknek Ady és Babits után harmadik klasszikusa költözött el vele az élők sorából. A nagy mesemondók, a *Jókaiak*, a *Mikszáthok* öröksége szállt rá, melyet páratlan termékenységével, a nyelv magyaros zamatával és egyéni szeretetreméltósággal töltött be.

Melich János 70 éves. Ez alkalommal a kiváló tudóst tisztelői, barátai és tanítványai meleg ünnepelésben részesítették, s az ünnepeltnek, irodalmi munkásságát teljes egészében felölelő értékes bibliográfiával ellátott, hatalmas emlékkönyvet adtak át, melyet *Kornis Gyula* nagyszabású tudós-portréja vezet be. A tartalomban gazdag emlékkönyvet *Zsirai Miklós* szerkesztette.

Vörösmarty Mihály sírja felé fordult a Székesfőváros figyelme és egy, a költő emlékéhez méltó síremlék felállítására tettek lépéseket. Az emlékmű elkészítéséhez a Főváros nagy összeget irányozott elő. Így megvalósulás felé közeledik az a régi óhaj, hogy a legnagyobb magyar költők egyike halhatatlan hitvesével közös sírban alhassa tovább örök álmát.

Zrínyi Miklós sírját és síremlékét megtalálták Csáktornyan.

Faludi Ferenc emléktábláját a felsővizivárosi Szent Anna-plebániatemplom falába illesztve 1942. október 18-án díszes ünnepség és előkelő közönség jelenlétében leplezték le. Az ünnepi beszédet *Alszegehy Zsolt* tartotta,² a Jézus-Társaság nevében *P. Gyemis András* köszönte meg a Jezsuita-rend nagy fiának emléktábláját. A Székesfőváros polgármestere és a Főváros képviselőjében *Sélyeyi Gyula* tanácsi főjegyző vette át az emlékművet, mely méltó módon hirdeti, hogy: „P. FALUDI FERENC S. I. E PLEBANIAN KEZDTE 1734 1735. ÉVEKBEN EGYHAZI MŰKÖDÉSET. HITSZONOK, KÖLTŐ, ISTENNEK SZOLGAJA, NYELVUNKNEK MUNKASA, IRT, NEVELT, HATOTT ÉBREDEZŐ KORARA“.

Csengey Gusztávnak, *A fogoly lengyel* című nagyhatású ballada poétájának születése 100. évfordulójára tisztelői Miskolcon, 1942. augusztus havában az ev. templom udvarán szobrot állítottak.

¹ Ld. Folyóiratunk 205. l.

² Megjelent: *Magyar Kultúrszemle*, 1942. 11. sz.

A „Magyar Hiszekegy“ alkotójának soproni lakóházát a következő felírás emléktáblával jelölték meg: „EBBEN A HAZBAN LAKOTT 1911—1912-BEN PAPP-VARY ELEMÉRNE SZIKLAY SZERÉNA, A MAGYAR HISZEKEGY SZERZŐJE, A MAGYAR FELTAMADÁS PROFÉTA-LELKŰ HIRDETŐJE“.

Kazinczy Ferencnek a románok által eltávolított érsemjéni szobrát újra felállították. Az 1907-ben leleplezett szobor *Horvay János* alkotása, melyet a megszállás alatt darabokban rejtgettek Zilahon.

A *Ióti dal* október 5-én volt százéves. Az ünnepi alkalomról a Magyar Rádió is megemlékezett.

Jókai-kódex. A Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete és a Stockholmi Magyar Intézet kiadásában *Codices Hungarici* címmel sorozat indult meg magyar nyelvemlékek hasonmás-kiadására. Az I. kötet az első ismert írott könyvet, a XV. század közepe táján készült Jókai-kódexet tartalmazza eredeti nagyságát megtartó facsimilében. Az előszóban *Pais Dezső* a vállalat jelentőségét körvonalazta, a tájékoztatóban *Szabó Dénes* Bartoniek Emma vizsgálatának felhasználásával a kiadás körülményeit és az eljárás módszerét világította meg. Nagy érdeklődéssel várjuk a többi nyelvemlék hasonló kiadását.

Petőfi „ismeretlen“ képmásainak sorát véli szaporítani *Berényi János* a Sorsunk 8. számában közzétett *Ismeretlen Petőfi-emlékek* című cikkében. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a szabadszállási származású tompai Gyenizse-családnál a költő ajándékként őrzött „*Szinnjár Ödön 1849*“ jelzésű ceruzarajz, mely Petőfit mint honvédőrnagyot ábrázolja, nem élet után készült, sőt nem is egykorú kép. Nem más, mint egy az ötvenes-hatvanas években közközben forgó, bécsi kiadású népszerű litográfia után készített másolat. A rajzoló, műkedvelők szokása szerint, szorgalmasan szignálta és az ábrázolás tárgyának évszámával látta el. Az arc a Barabás hősi felfogású, közismert kórajának típusába tartozik. Így a szerzőtől a képhez fűzött különböző következtetések tárgyaltanok és a családi emléknök nem a Petőfi-ikonográfia, hanem csak a Petőfi-kultusz dokumentumai között van a maga tiszteletreméltó helye. Kíváncsinos lenne, ha az utóbbi időben egyre gyakrabban előkerülő „ismeretlen“ Petőfi-képek felfedezői mielőtt leletükkkel a köz elé lépnének, közgyűjteményeink vonatkozó anyagában ellenőriznék megállapításaikat. Így elkerülhető lenne a tavalyi „trouvaillé“ oecete, mikor a Kossorúban Barabásként közzétett rajzról kiderült, hogy későbbi kéztől származó jelentéktelen másolat.

Elhúnytak.

BENE LAJOS (bikfalvi), ny. tanügyi titkár, szül. Bikfalván (Háromszék vm.) 1876. aug. 20-án, megh. Szolnokon 1942. augusztusában. — Ref. Szülők: B. György kisbirtokos, Koréh Zsuzsanna. 1899/908. Nyárszón, illetve Magyarbikalon volt közs., majd áll. tanító s végül igazgató. 1908. tanfelügyelőségi tollnok lett Háromszék, majd Údvarhely vmében. 1919 őszén a megszálló rumének által kiutasítatván, Egerben lett s.-tanfelügyelő, 1922. Székesfehérvárra,

1927. Szolnokra került. — Szépirod. jellegű munkái: *A falu hajnala*. Falusi tört. 3 felv. Bp., 1924. — *Hazafias ünnepi beszédek*. U. o. 1929. — *Jó gyermekek köszöntő könyve*. (Homok), [1930]. (Havas Istvánnal). — *Kalotaszegi népmesék*. U. o., [1931]. — *Újabb hazafias és ünnepi beszédek*. Bp. (ny. Homok), 1939. — 3 évig fel. szerk. volt Bánffyhunyadon a *Kalotaszegi Lap*-nak.

BODA ANDOR (fülei), hírlapíró, szül. Aradon 1894. nov. 24-én, megh. Bp.-en 1942. júl. 4-én (tem. n.). — Ref. Szülők: B. Zsigmond pü. min. számellenőr, Réger Sarolta. 1913/18. a bpi *Ifj. Elet* és az *Aradi Közl.* vers- és cikkírója, 1917/19. az *Aradi Hírl.* éjjeli szerkesztője, 1919/20. az *Arad és Vid.* szerkesztője és a *Szezon* c. szépirod. hetilap fel. szerkesztője, 1920/23. a miskolci *M. Jövő* éjjeli szerkesztője, 1923/4. a *8 Ó. Újs.* b. munkatársa, 1926/7. a *Bp. Környéke* b. munkatársa, 1927/9. az *Új Barázda* éjjeli szerkesztője, 1929/33. a *Pestkörnyéki Hírl.* szerkesztője, 1933/5. a miskolci *Felsőmorsz.* fel. szerkesztője és 1935. márciusától a m. k. miniszterelnökség szerződéses cikkírója volt. — Álnevei: bor; Fülei András.

BÜRNER SANDOR, dr. jur., ny. reálisk. tanár, ügyvéd, szül. Budapesten 1876-ban, megh. u. o. 1942. júl. 17-én. — R. kat. Szülők: B. Mihály, Trettina Anna. Mint magy.-ném.-francia szakos tanár 1889/1924. a kassai, székesfehérvári és Bp. II. ker. reáliskoláknál működött. 1927-ben ügyvédi irodát nyitott Bp.-sten. — Műfordítása: *La Seiglière kisasszony*. Vigj. 4. felv. írta Jules Sandeau. (Olcsó Könyvtár 1353/56). Bp., 1904.

CZINKE ISTVAN (pálóczi), v. ref. püspök, szül. Pácín (Zemplén vm.) 1856-ban, megh. Budapesten 1942. július 16/17-re virradó éjjel. — 1896-tól rimaszombati r. lelkész, a Felvidék cseh megszállása idején felvidéki ref. püspök volt. — Verseket is írt. — Szépirod. jellegű munkái: *Imádságos könyv templomi használatra*. Rimaszombat, é. n. (2. kiad. U. o., 1911.) — *A szoltárok*. Sz. Molnár Albert nyomán. Miskolc, 1938.

DANÓCZY ANTAL, ny. ref. gimn. tanár, szül. Nagykőrösön 1876. febr. 17-én, megh. u. o. 1942. júliusában. — A teológiát Budapesten és Utrechtben végezte. 1899-ben nagykőrösi s.-lelkész s a ref. gimn. h. tanára lett. Ekkor lelkészi vizsgát tett, később pedig középisk. tanári oklevelet szerzett. Mint a gör. és lat. nyelv r. tanára 1935-ig működött Nagykőrösön. — *A Nagykőrösi Újs.*-ot 1905. IX. 2-ától 1911. XII. 20-ig, 1912. XII. 28-ától 1913. XII. 28-áig és 1914. I. 11-étől XII. 25-éig szerkesztette. — Beszédgyűjteménye: *Hazaszeretet*. Nagykőrös, 1906.

DÉNES (1903-ig Deutsch) LAJOS, dr. phil., ny. tanker. főigazgató, szül. Garamdamásdon (Bars vm.) 1879. január 15-én, megh. Budapesten 1942. augusztus 20-án. — Izr. Szülők: Deutsch Mór, Ehrenfeld Lotti. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A bpi VII. ker. főgimn. tanára volt, majd a Berinkey-kormány kinevezte tanker. főigazgatónak, de 1919. áprilisában a tanácsköztársasági kormány sajtó kérelmére visszahelyezte a Barcsay-u. főgimn.-hoz r. tanárnak. Az ellenforradalom elején nyugdíjazták. Mint nyugdíjas, a Pesti Izr. Nőegyl. keretében dolgozott. — Esztétikai és pedagógiai tanulmányokat írt. Szerkesztette az *Alexander-emlékkönyvet* és társszerkesztője volt a *Beöthy-emlékkönyvnek*. — Szakunkat érdeklő munkái: *Arany János esztétikai néze-*

tei. Klny. a bpi Barcsay-u. főgimn. értes.-ből. Bp., 1905. — *M. nyelvtan.* Középfokú isk. 1., II. o. sz. U. o., 1905/6. (Roboz Andorral). — *Rendszeres m. nyelvtan.* Középfokú isk. 3. o. sz. U. o., 1907.

FEHÉRTAJY TIBOR, l. *Fehrentheil-Gruppenberg Tibor.*

FEHRENTHEIL-GRUPPENBERG TIBOR (lovag), hírlapíró, szül. Brassóban 1898. márc. 25-én, megh. futárszolgálat teljessége közben, mint autószerencsétlenség áldozata, 1942. júl. végén v. aug. elején az orosz harctéren (aug. 6. temették Bpen). — Szülők: F-G. Zsigmund József Henrik gimn. igazgató, Ötves Aranka. Egész fiatalon résztvett az 1914/8. háborúban s mint tart. hadnagy szerelt le. Ezután mérnöki tanulmányokat végzett, de nem tudván hazájában elhelyezkedni, végigkóborolta a világot, s végül Törökországban telepedett le, ahol mint vasútépítő mérnök hét esztendőt töltött. Visszatérve Magyarországra, újságíró lett. Pályáját a nemz. szocialista *Magyarságnál* kezdte, majd bekerült az *Uj Nemzedék* szerkesztőségébe. 1941-ben, az orosz-magyar konfliktus kitörésekor kinevezték főhadnaggyá s a haditudósító század tagja és a *Tábori Ujs.* fel. szerkesztője lett. — Munkái: *Bosporusi kaland.* Reg. Bp., 1936. — *Hitler élete* U. o., 1941. — *A láng utolsó piszlant.* Reg. U. o., 1941. — *A rejtelmes Anatóliában.* U. o., 1942. — Írói neve: Fehértajy Tibor.

GONDA (1900-ig Gelb) HENRIK, dr. jur., c. min. tanácsos, ügyvéd, szül. Ugáron (Zemplén vm.) 1880. december 31-én, megh. Bpsten 1942. július 23-án d. u. 4-kor. — Izs. Szülők: Geib Márk, Burger Betty. Középkiskoláit Ungvárt, a jogot Bpen elvégezvén, országgyűlési gyorsíró s a Függetlens. Párt főhivatalos könyvomasának, a *M. Tudósító*-nak fel. szerkesztője lett. Ez állásától 1917. XII. 14. vált meg. Ekkor min. tan. címmel kinevezték a miniszterelnökségi sajtóiroda főnökévé. Mint ilyen újjászervezte s Bécestől függetlenítette a *M. Távirati Irodát*-t. Mint a miniszterelnökség képviselője résztvett a bukaresti béketárgyalásokon, majd hiv. megbízással Svájcba küldték ki, ahonnan csupán az 1919-i proletárdiktatúra bukása után tért vissza Bpre. Ekkor ügyvédi irodát nyitott. — 1914/17. haditudósításokat írt a *M. Hírl.*-ba.

HELTAI (1915-ig Herzl) HUGÓ, v. hírlapíró, szül. Budapesten 1872-ben, megh. u. o. 1942. július 29-én (tem. napja). — R. kat. konvertita. Szülők: Herzl Károly, Reich Jozefa. Testvéröccse volt Heltai Jenő írónak. — Fiaital korában ő is írt néhány tárcát; pl. a *Felsőmorsz.* (1897), *Aradi Közl.* (1898) Heltai néven!

JANOSI ZOLTAN, ref. lelkész, szül. Nagylétán (Bihar vm.) 1868. július 14-én, megh. Füzesgyarmaton (?) 1942 szeptemberében. — Szülők: J. (Joanovics) Márton ügyvéd, Kopácsy Ida. — Középkiskoláit és a teológiát Debrecenben, az egyetemet Bpen és Zürichben végezte. Lelkészi működését 1898. Hajdúsámsonban kezdte. Innen 1902. Debrecenbe, 1922-ben Füzesgyarmatra került. Debrecenben 1906-ban bekerült a város törvényhat. bizottságába s mint az általa kezdeményezett Városi Párt elnöke 1908/18. vezető szerepet vitt a városi ügyekben. Az országos politikába 1918-ban kapcsolódott be, amikor a Tüdös János halálával megüresedett debreceni kerület pártonkívüli radikális függetlenségi programmal országgyűlési képviselőjének választotta meg. 1918. okt. 28-án beválasztották a Nemzeti Tanácsba, de betegség következtében csak

nov. 2-ika óta vett részt a Tanács ülésein. 1918. nov. 11-étől 1919. márc. 21-éig belügyi államtitkár volt a Károlyi-, majd a Berinkey-kormányban. Visszatérve Debrecenbe, a megszálló románok előbb Brassóban, majd Nagyváradon internálták. 1922-ben Debrecenben megválasztották nemzetgyűlési képviselőnek, de mandátumát megtámadták, mire lemondott. — 1886 óta írt verseket, politikai és egyházi cikkeket debreceni és pesti lapokba. — Minket érdeklő munkái: *Unnepi és közönséges egyházi beszédek*. Debr., 1893. — *Költemények*. U. o., 1894. (Mindkettő Jánossy Z. néven.) — *Alkalmi beszéd Kossuth Lajos szül. napjának 100. évfordulóján*. U. o., 1902. (Innen kezdve Jánosi Z. néven.) — *Szélfoglaló egyh. beszédek*. U. o., 1903 (Szele Györggyel). — *Két erős ércbástya*. Beszéd Kossuth Lajos halála 10. évfordulójára. U. o., 1904. — *Az áruló Júdás*. Nagypénteki egyh. besz. U. o., 1905. — *Isten könyve*. Egyh. besz. U. o., 1905. — *Egyházi beszédek és imádságok a bécsi békekötés háromszázad-évi ünnepe alk.* U. o., 1906 (Könyves Tóth Kálmán- és Szele Györggyel). — *Papi dolgozatok*. U. o., 1906/17. (10. köt.) — *A szentek egyessége*. Egyh. besz. U. o., 1910. — *Költemények*. U. o., [1911]. — *Jöjjön el a Te országod*. Egyh. beszédek a világháború idejéből. U. o., 1915. — *Absolon*. Trag. 5 felv. U. o., 1918. — *Imádság Tüdös János koporsójánál*. U. o., 1918. — *Programmbeszéd*. U. o., 1918.

KARA (1884-ig Kreiner) GYÖZŐ, ny. gimn. tanár, szül. Bonyhádon (Tolna vm.) 1860-ban, megh. Aradon 1942 júliusában. — 1891—1936. tanított az aradi kat. gimn.-ban. 1891/902. r. munkatársa volt az *Arad és Vidékének* s 1897-től az *Aradi Közl.*-nek. — M. irod. tanulmányai: *aradi kat. főgimn. értes.* (1892. Fábíán Gábor műfordításai; 1893. Csiky Gergely tanulókörében).

KOSARY JÁNOS, dr. c. tanítókép. igazgató, szül. Aradon 1879-ben, megh. Bpen 1942. szeptember 14-én. — Ref. 1910—19. (?) a selmezbányai ev. tanítóképző zenetanára volt. Mint zongoraművész ismételtelen hangversenyezett Bpen és a külföldön. Több zongoraszerzeménye, dala és régi magyar dalfeldolgozása van. — Munkái: *A smart mister Brown*. Komárom, 1904. — *Költemények*. Bp., 1905.

LENDL ADOLF, dr. phil., ny. szföv. állatkerti igazgató, szül. Orczyfalván (Tmes vm.) 1862. május 6-án, megh. Keszthelyen 1942. szeptember 25-én. — R. kat. Pályáját mint a bpi műegyetem állattani tanszékének asszisztense kezdte s u. o. magántanárságot is szerzett. 1890/94. s. ór volt a M. Nemz. Múzeum Állattárában, majd állattani laboratóriumot nyitott. 1901/5. a temesrékási kerület országgyűlési képviselője volt. 1906-ban Kis-Azsiában, 1907. Argentínában szervezett gyűjtőexpedíciót. 1911-ben a szföv. állatkert igazgatója lett. 1932-ben Keszthelyen telepedett le. — Szépirod. jellegű munkái: *Emlékbeszéd Kossuth Lajos szül. 100. évford. alk.* Temesrékás, 1902. — *Üti levelek két világrészről*. Bp., 1908.

MÓRICZ ZSIGMOND, író, az Orsz. Irod. és Műv. Tanács kinevezett tagja, szül. Csécsén (Szatmár vm.) 1879. június 30-án, megh. Budapesten 1942. szeptember 5-én éjjel 2 órakor. — Ref. Szülők: M. Bálint, Pallagi Erzsébet. Kétszer nősült: 1. Holics Janka; 2. Simonyi Márta színésznő volt a felesége. Iskolái végeztével Budapestre költözött, ahol 1903/9. *Az Ujs.* b. munkatársa s

egy ideig a *Morsz. Vármegyei és Városai* c. vállalat s-szerkesztője volt. A *Nyugat* c. folyóiratnak megindítása (1908) óta főmunkatársa s 1912/19. a *P. Hirl.* bõmunkatársa volt. Az 1918/9. forradalmak után az *Est*-lapokhoz került. Legutóbb mint a *Kelet Népe* c. szépirod. krit. és tud. folyóirat kiadója és fel. szerkesztője működött. — 1912/19. r. tagja volt a Petõfi-Társ.-nak; 1919. a közokt. népbiztos kinevezte az irodalmi direktórium taggá, 1934-ben pedig a vall. és közokt. miniszter az Orsz. Irod. és Mûv. Tanács taggá. — Munkái: *Erdõ-mezõ virága.* Allatmesék. (Kis Ktár 109). Bp., 1906. (2. kiad. U. o., 1908, új kiad. a Sasfia meg a sasfióka c. kötettel együtt u. o., 1910). — *Két biblia.* Elb. (Koszorú. 122). U. o., 1906. — *Mikor a part szakad.* Elb. (U. o., 133). U. o., 1907. — *Szatmár vm. népe.* Klny. a Morsz. Vm. Szatmár vm. köt.-ébõl. U. o., [1908]. — *Hét krajcár.* Elbek. U. o., 1909. (12. kiad. U. o., [1927]). — *Csitt-csatt és több elbeszélés.* (M. Ktár. 589). U. o., (1910). — *Munkácsy Mihály.* (Iparosok Olvasótára. XVI : 7.) U. o., 1910. — *Sasfia meg a sasfióka.* (Kis Ktár. 113). U. o., 1910. — *Sári bírõ.* Vigj. U. o., 1910. (Bemut. Nemz. Szính. 1909. XII. 17., elnyerte a M. Tud. Akad. Vojnics-díját; 6. kiad. U. o., [1924]). — *Sáranagy.* Reg. U. o., 1911 [1910]. (Elõszõr: Nyugat 1909/10. 13. kiad. U. o., [1929]). — *Tragédia.* Négy elb. (Nyugat Ktár. 4.) U. o., [1910]. — *Vas Jankó.* (Legjobb Olvasmányok 24). U. o., [1910]. — *Falu.* Három színdarab. I. *Mint a mezõnek virágai.* II. *Magyarosan.* III. *Kend a pap?* (U. o., 1911. (Bemut. Nemz. Szính. 1911. IV. 7. A színlap 3 életképnek jelezte s az 1. és 2. sorrendje fel volt cserélve). — *A galamb papné.* Reg. U. o., 1912 [1911]. Elõszõr Vas. Ujs. 1910.; 3. kiad. U. o., [1937]; könyvnap propagandakiad. U. o., [1935]). — *Boldog világ.* Összes allatmeséi. U. o., 1912. 2. kiad. U. o., [1917]). — *Harmatos rózsza.* Reg. (Az Élet Kvei). U. o., 1913. (Elõszõr: Élet, 1910; 10. kiad. U. o., [1927]). — *Az Isten háta mögött.* Reg. U. o., 1912. (Elõszõr: Nyugat 1911; 11. kiad. U. o., 1927.; *Bovary úr* c. is megjelent! U. o., 1917; franciául: *Derrière le dos de Dieu.* Ford. Gara László és Marcel Largeand. Paris, 1930). — *Magyarok.* Elbek. U. o., 1912. (9. kiad. U. o., [1926]). — *Tavaszi szél.* Elbek. U. o., 1912. (5. kiad. U. o., 1927), — *Szerelem.* Egyfelvonásosok. U. o., 1913. (2. köt. I. *Dupla poson; Kvitt; Az ördög;* II. *Aranyos öregek; Tökmag; A kapuban; Politika.* — Új kiad. 7 füzetben. u. o., é. n. I. *Mint a mezõnek virágai; Aranyos öregek; Tökmag;* II. *A nász tén* [bemut. Intim-Kabaró 1917. XI. 29]; *Kvitt* [bemut. Royal-Orfeum 1912. XI. 29]; *Dinnyék.* III. *Magyarosan; Kend a pap?* IV. *Csiribiri; A bétsi Susanna. V. Groteszk; A báróné gulyása. VI. Lélekjáródlás; A kapuban; Politika; Sántán.* VII. *A tej; Egérfogó* [hármat közülök Szerelm c. bemut. a M. Szính. 1915. III. 26]). — *Kerek Ferkó.* Reg. *A cigány malaca.* Elb. (Athenaeum Ktár. 28). U. o., 1914. (Elõszõr P. Hirl. 1912 : 142—255. sz. 2. kiad. U. o., 1939). — *Mese a zöld fûvõn.* Elbek. U. o. 1915. — *A kárpáti vihar.* Elb. U. o., 1915. — *Nem élhetek muzsikaszó nélkül.* U. o., 1916. (5. kiad. U. o., [1928]). — *A tûznek nem szabad kialudni.* Novelák a háborús idõkbõl. U. o., [1916]. (4. kiad. U. o., 1927). — *A fátkya.* Reg. U. o., 1918 [1917], (12. kiad. U. o., [1930]; Németül: *Die Fackel.* Ford. Horvát Henrik. Berl., 1930). — *Karak szultán.* U. o., [1917]. — *Pacsirtaszó.* Színm. 3 felv. U. o., 1917. (Bemut. Nemz. Szính. 1917. IX. 14.; 3. kiad. U. o., 1923). — *Szegény emberek.* U. o., 1917. — *Magyarok.* Elbek. U. o., 1918. — *Vérben, vasban.*

Elbek. U. o., 1918 — *Vidéki hírek és más elbek*. U. o., 1917. (Finomabb papíron szerző névalírásával ellátott számoz. példányok is készültek. [1929]. é. új címlapkiad. *Bor, szerelem, bánat* c.). — *A szerelmes levél*. U. o., 1918. — *Légy jó mindhalálig*. Reg. U. o., 1920. (10. kiad. U. o., [1930]); könyvnapkiad. U. o., [1938]; ifj. kiad. U. o., 1922; 2. kiad. U. o., 1929; új borítékú kiadás képmellékletekkel. U. o., [1938]; csehül: *Bud dobrý di Dřrti*. Ford. Anton Straka. Praha, 1938). — *Tündérvirágok*. Szépesszonyok hosszú farsangja. Tört. reg. a XVII. sz. elejéről. U. o., 1922. (7. kiad. U. o., [1927]). — *Egy akol, egy pásztor*. Elbek. U. o., 1923. — *Házasságtörés*. Kis reg. U. o., 1923. — *Jó szerencsét*. Reg. U. o., 1923. (Előszőr Nyugat, 1914; 3. kiad. U. o., [1928].) — *Búzakalász*. Színdb. 3 felv. U. o., [1924]. (Bemut. Renaissance-Szính. 1924. I. 19). — *A vadkan*. Színdrb. 3 felv. U. o., [1924]. (Bemut. Vígyszính. 1924. X. 22). — *Pillangó*. Idill. U. o., 1925. (2. kiad. U. o., [1927]). — *Kivilágos kiviláradtig*. Reg. U. o., 1926. (3. kiad. U. o., [1928]). — *Arany szoknyák*. Tört. melódiák. U. o., [1927]. (2. kiad. U. o., [1930]). — *Baleset*. Elbek. mezők. Reg. (Athenaeum Ktár. 1). U. o., 1929. — *Forr a bor*. (Reg.) U. o., [1928]. — *Uri muri*. Reg. U. o., [1928]. (2. kiad. U. o., [1930]). — *Forró mezők*. Reg. (Athenaeum Ktár. 1). U. o., 1929. — *Forr a bor*. (Reg. U. o., 1931. — *Esőleső társaság*. Kis regények. U. o., [1930]. — *A nagy fejedelem*. Reg. U. o., 1931. — *Rokonok*. Reg. U. o., [1932]. — *Barbárok*. Elbek. U. o., 1932. (Új kiad. U. o., [1940].) — *Az asszony beleszól*. Reg. U. o., 1934. — *Erdély*. Tört. regénytrilógia: *Tündérvirágok*. — *A nagy fejedelem*. — *A nagy árnyék*. U. o., 1935. [1934]. (1 köt., új kiad. 3. köt. U. o., [1939]; németül: *Siebenbürgen*. Ford. Gáspár Kata. Wien, 1936). — *A boldog ember*. Reg. U. o., 1935. (Könyvnapra). — *Komor ló*. Elbek. U. o., 1936. [1935]. — *Bál*. Reg. (Pesti Napló Könyvek. 2.) U. o., [1936]. — *Rab oroszlán*. (Athen. 2 P. Reg.) U. o., (1936). (Németül: *Löwe im Käfig*. Wien, 1939). — *Betyár*. Reg. U. o., 1937. [1936]. — *Míg új a szerelem*. Reg. U. o., (1937). — *Tiborc*. Kálmán Kata fényképei. (Szolgálat és Irás Könyvei. 2.) U. o., 1937. (Szövege Boldizsár Ivánnal). — *Pipacsok a tengeren*. (Ifj. reg.) U. o., [1938]. — *Életrégenye*. (Boríték-cím: M. Z. önéletrajza.) U. o., 1938. — *Rózsa Sándor*. Reg. U. o., 1940. — *Magvető*. A m. irodalom élő könyve. Szerk. U. o., 1940. — Színre kerültek még: *Salamoni ítélet*. Vígj. 1 felv. (bemut. Föv. Orfeum 1914. XII. 31.); *A vén bakanos és fia a huszár*. Írta Szigeti József. Atdolg. (Népepera 1916. III. 4.); *A nőstényördög*. Dráma 5 felv. Írta Karl Schönherr. (Belv. Szính. 1922. III. 7.); *Kapuzdrás*. Parasztidill 1 felv. (Andrássy-u. Szính. 1922. IX. 7.); *Jó kliensek*. Parasztvígj. 1 felv. (Apollo Színp. 1923. I. 30); *Uri muri*. Vígj. 3 felv. (Vígyszính. 1928. III. 3); *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*. Vígj. 4 felv. (Nemz. Szính. Kamara-színháza 1928. XII. 9., 100. előadása 1929. X. 8); *Szép asszony kocsisa*. Vígj. 3 felv. (M. Szính. 1929. IX. 6.); *Légy jó mindhalálig*. Színm. 3 felv. (Nemz. Szính. 1929. XI. 29.); *Elektra*. Írta Sophokles után Bornemisza Péter, átd. (U. o. 1931. II. 27.); *Kerek Ferkó*. Vígj. (U. o. 1931. X. 30.); *A murányi kaland*. Vígj. (U. o. 1934. II. 16.); *Forr a bor*. Színdrb. (U. o., 1936. IV. 3.); *Légy jó mindhalálig*. Színdrb. (M. Szính. 1939.); *Kis madár*. (Madách-Szính. 1940).

NAGY ANDRÁS (harangodi), ny. határrendőrségi tanácsos, szül. Tisza-
lucon (Zemplén vm.) 1875. március 2-án, megh. u. o. 1942. júliusában. — Kis-

birtokos családból származott. Középiskoláit Miskolcon, a jogot Spatakon és Bpen elvégezvén, előbb a pozsonyi pénzügyigazgatóságnál, majd mint tollnok a lipótvni kir. tanfelügyelőségénél szolgált. A határrendőrség felállításakor oda ment át. Ez intézmény feloszlásakor, 1921-ben nyugdíjazták s ekkor visszaköltözött szülőfalujába. — Versei, novellái, szatirikus és ifjúsági írásai 1893-tól bpi és vidéki napilapokban, folyóiratokban, élelclapokban és különböző antológiákban. — Néha N. Endre néven is írt. — Alnevei és betűjegyei: András bácsi; Harangodi András; Iródiák; Kósza Szellő; N. A.; (Na); N. E.

RADY ELEMÉR (ivachnófalvai), dr. jur., hírlapíró, szül. Kassán 1910-ben, megh. hosszú nehéz szenvedés után Budapesten, 1942. július 5-én. — R. kat. Évekig szerkesztette a kassai *Új életet*, majd 1937-től haláláig a bpi *Új magyarság* b. munkatársa volt. Ő szervezte meg a Prohászka-Köröket, melyek orsz. elnöke volt.

RÉTI (1891-ig Schwarz) L[ipót] PAL, színházi ügynök, szül. Nagykőrösen, 1862. szeptember 6-án, megh. Budapesten, 1942. szeptember 25-én (tem. napja). — Eleinte hírlapíróskodott, majd 1882-ben megalapította színházi ügynökségét, mely áll. jóváhagyással működött. — Visszaemlékezései kül. fővárosi lapokban. Évtizedeken át kiadó-szerkesztője volt a *Színészeti Közlöny*-nek.

SIMON MIKLOS, tanügyi főtanácsos, ny. gimn. igazgató, szül. Keszthelyen 1878-ban, megh. Balatonyörökön, 1942. augusztus 14-én. — R. kat. Mint lat.-magy. szakos tanár Lőcsén Kaposvárt és a bpi III. ker. főgimn.-ban működött, majd 1918-ban gimn. igazgató lett Besztercebányán s 1919-ben reálisk. igazgató Győrött. — Talán az ő versei: *M. Szle* (1901, 04/5), *B. Hírl.* (1908), *Orsz.-Vil.* (1908), *P. Hírl.* (1912).

TÓTH TIVADAR (sümegei), szül. Sümegon, 1910-ben, megh. u. o. 1942. augusztus 15-én. — R. k. Versei a *Dunántúli Koszoróban* (Veszprém, 1934) és más antológiákban.

ZSIROS ISTVAN, ny. tüzérezredes, az arany vit. érem tulajdonosa, szül. Újvidéken, 1873 június 29-én, megh. Budapesten, 1942. július 22-én (tem. napja). — R. kat. Középiskoláit Bpen, a tüzérhadapród iskolát Bécsben elvégezvén, aktív szolgálatát 1895-ben mint tüzérhadnagy kezdette. Az 1914/8. háború folyamán soron kívül lépett elő ezredessé. 1918. XI. 15. egyik alapítója és vezetője lett a *Movemck*, de 1919. jan. elején letartóztatták s azóta nem vett részt az egyesület működésében. — Munkája: *Fátum*. Színmű 3 felv. Bp., 1908. (Bemut. bpi Nemz. Szính. 1907. V. 30., a bécsi Burgtheaterben tervezett előadása párbajjelenes irányzata következtében elmaradt). — Színre kerültek még: *Déli-báb*. Színmű (losonci szính. 1911. XII. 10.); *A Grál-lovag*. Színm. 3 felv. (bpi M. Szính. 1916. XII. 2.).
G. P.

Felelős szerkesztő és kiadó : Kozocsa Sándor, Budapest, VIII. Rákóczi-út 19 41.628. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1942. (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszegehy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sik Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Beneze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kék Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Főtvös József báró arcképén	2—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19. 41.628. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1942. (F.: Thiering Richárd